

Myrat Garryýew adyndaky Türkmenistanyň Döwlet lukmançylyk uniwersiteti

ÝAŞ ALYM

TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI
SERDAR BERDIMUHAMEDOW:

№ 2 2022

- Milli ylym we bilim ulgamlaryny yzygiderli kämilleşdirmek, hususan-da, ýokary hünärli ýaş işgärleri – alymlaryň täze neslini taýýarlamak, bu ugurda halkara hyzmatdaşlygy ösdürmek Berkarar döwletimiziň özgertmeleri amala aşyrmak syýasatynyň ileri tutulýan ugurlarynyň biridir.

**ÝAŞ ALYM
YOUNG SCIENTIST
МОЛОДОЙ УЧЕНЫЙ**

*Myrat Garryýew adyndaky Türkmenistanyň
Döwlet lukmançylyk uniwersitetiniň
ylmy-köpçülikleýin žurnaly*

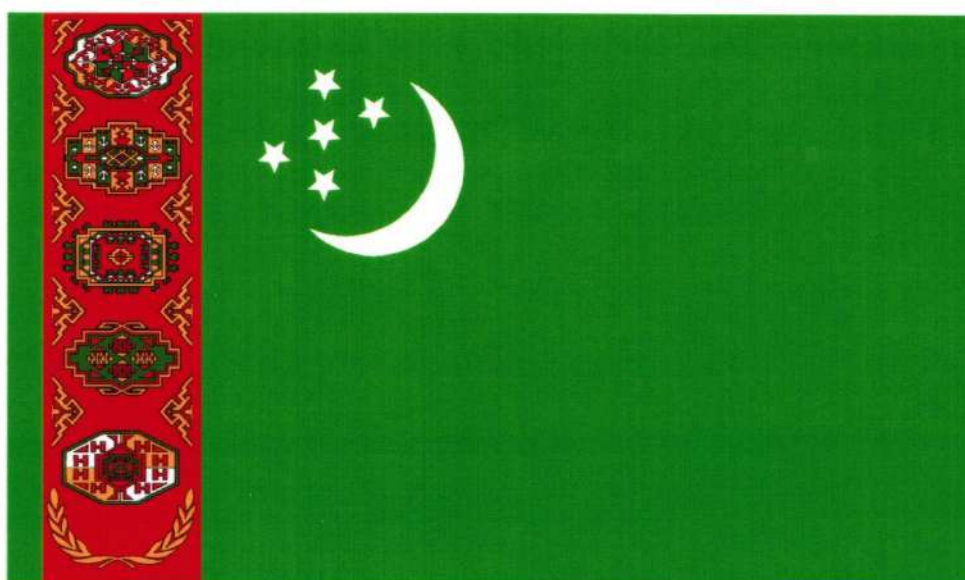
Aşgabat

**TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI
SERDAR BERDIMUHAMEDOW**

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET TUGRASY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET BAÝDAGY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET SENASY

Janym gurban saňa, erkana ýurdum,
Mert pederleň ruhy bardyr köňülde.
Bitarap, garaşsyz topragyň nurdur,
Baýdagyň belentdir dünýäň önünde.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Gardaşdyr tireler, amandyr iller,
Owal-ahyr birdir biziň ganymyz.
Harasatlar almaz, syndyrmaz siller,
Nesiller döş gerip gorar şanymyz.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

ÝATGYDAN DAŞKY GÖWRELILIK SEBÄPLI OPERASIÝA BOLAN
ZENANLARDA DIKELDIŞ IŞLERI (REABILITASIÝA)

J. Amanowa

Akuşerçilik we ginekologiýa kafedrasynyň kliniki ordinatory

Wajyplygy: Häzirki döwürde ýatgydan daşky göwreliligiň önüni almak we bejermek zenanlaryň saglygyny goramakda wajyp meseleleriň biri bolup durýar. Bu kesel zenanlaryň arasynda ýygy duş gelip, zenanyň önelge ulgamynyň dürli bölümleriniň zeperlenmegine, aýbaşy halkasynyň bozulmagyna we önelgesizlige getirip bilýär. Soňky ýyllarda täze tehnologiýalaryň lukmançylyk amalyna girizilmegi bilen ýatgydan daşky göwreliligiň anyklanylyşyna we bejerilişine garaýyşlar üýtgedi. Ýatgydan daşky göwreliligiň önüni almak bilen bir hatarda bu keselde operasiýadan soňky gaýra üzülmeleriň ýygylgyny azaltmak hem wajyp meseleleriň biridir. Bu meselede döwrebap dikeldiş bejergisine, hususan hem, şpahanana bejergisine aýratyn orun berilýär [1,2,4,5].

Işiň maksady: Ýatgydan daşky göwrelilik sebäpli operasiýa geçirilen aýallarda reproduktiv işjeňligini dikeltmek, kiçi çanaklykda sepleşme keseliniň we ýatgydan daşky göwreliligiň gaýtalanmagynyň önüni almak boýunça çäreleriň toplumuny işläp düzmek.

Işiň materiallary we usullary: Myrat Garryýew adyndaky TDLU-nyň Enäniň we çaganyň saglygyny goraýyş okuw-ylmy merkeziniň ginekologiýa bölümünde 2020-nji ýylda 1711 sany zenan ýatymlaýyn bejergi aldy. Olardan ýatgydan daşky göwrelilik sebäpli 70 sany (4,1%) näsagda operativ bejergi geçirildi we olaryň kesel taryhlarynyň retrospektiw derňewi geçirildi. Näsaglar ýaşy boýunça bölünende: I topary 25 ýaşa çenli 17 zenan, II topary 26-30 ýaş aralygyndaky 20 zenan, III topary 31-35 ýaş aralygyndaky 23 zenan, IV topary bolsa 36 we ondan ýokary ýaşly 10 zenan düzdüler (1-nji tablisa).

1-nji tablisa

Zenanlaryň topara bölünişi (%)

Topar	Sany	Göterim (%)
I topar	17	24,3%
II topar	20	28,6%
III topar	23	32,8%
IV topar	10	14,3%
Jemi:	70	100%

Näsaglaryň ortaça ýaşy $28,17 \pm 0,48$ ýaş boldy. Ýatgydan daşky göwreliligiň köp bölegi, tablisadan görnüşi ýaly, 26-35 ýaş aralygyndaky zenanlarda (61,4%) duş geldi. Şeýle hem, 34 zenanyň anamnezinde göwreliligiň sanynyň köpelmegi bilen ýatgydan daşky göwrelilik keseliniň köpelmäge ýykgylygy ýüze çykaryldy. Zenanlaryň 49-sy (70%) öň çaga dogran zenanlar, 37-siniň (52,8%) anamnezinde düwünçegiň öz-özünden düşmegi we lukmançylyk aborty geçirilen, 2-sinde (2,8%) öň ektopiki göwrelilik bolan. Jyns gatnaşygynda ýaşayanlaryň köp bölegi – 52 sanysy (74,3%) göwrelilikden goranmadyklar, 5 sanysyna (7,1%) 2 ýyla çenli ýatgy boşlugynda ÝIS goýlan, kontrasepsiyanyň barýer serişdelerini 20 zenan (28,6%) ulanypdyr.

Ýatgydan daşky göwrelilige getirip biljek sebäpler seljerilende, aýallaryň 17-siniň (24,3%) garyn boşlugynda hirurgik operasiýanyň geçirilendigi (appendektomiýa - 7, ýumurtgalyklaryň apopleksiýasy we kistasy - 8, kesar kesimi - 2), 21 aýalyň (30%) jyns agzalarynyň alawlama keseli, 14 aýalyň (20%) bolsa uzak wagtlap önelgesizlik sebäpli bejergi alandygy ýüze çykaryldy.

Barlagyň netijeleri: Zenanlar hassahana düşenden soň ýatgydan daşky göwreliligi anyklamak we näsaglary ýagdaýlarynyň agyrlygyna görä alyp barmak maksady bilen zenanlaryň hemmesi kliniki-laborator barlaglardan geçirildi. Gyssagly ganyň üçleme barlagy, gan topary we rezus faktory kesgitlenildi, göwrelilik testi, USB barlagy (transabdominal we transwaginal görnüşinde) we garyn boşlugynyň yzky gümmezinden punksiýa geçirildi. Ganyň düzümünde horioniki gonodotropini anyklamak üçin iň bir duýgur we takyk netije berýän radioimmunologik test ulanyldy [3]. Näsaglaryň 22-sinde (31,4%) bu test položitel “+” netije görkezdi. Bu test owulýasiýadan 10 gün geçenden soň göwreliligi anyklaýar. Näsaglaryň 12-sinde (17,9%) ýagdaýlarynyň agyrlygy sebäpli immunologik test geçirilmedi. Zenanlaryň 25-sinde (35,7%) ýatgydan daşky göwrelilik USB arkaly tassyklanyldy. Transwaginal USB barlagy 43-65% ýagdaýlarda keseli anyklaýar. Bu usul düwünçegiň 2 hepdesinden başlap, ehografiki şekilini almaga mümkinçilik berýär we ýatgydan daşky göwreliligi transwaginal barlagyna garanda 1-2 hepde öň anyklap bolýar. Keseli anyklamak üçin 34 näsagda (49%) garyn boşlugynyň yzky gümmezinde deşmek operasiýasy geçirildi.

Näsaglar garyn boşlugynda ýitirilen ganyň göwrümüne görä 3 topara bölündi: 1-nji topary USB barlagynda we operasiýa wagtynda garyn boşlugynda kiçi çanaklykda az mukdarda (80-100 ml gan) suwuklyk anyklyýan, umumy ýagdaýy şertli kanagatlanarly 25 näsag (35,7%); 2-nji topary garyn boşlugynda içki ganakma sebäpli 100-400 ml gan anyklyýan, umumy ýagdaýy orta agyrlykdaky 36 näsag (51,4%); 3-nji topary bolsa garyn boşlugynda köp gan we gan lagtalary (400 ml-den köp) anyklyýan we ganyň ýitirilmegi sebäpli şogun alamatlary bolan agyr ýagdaýdaky 9 näsag (12,9%) düzdi.

Umumy gözegçilikde näsaglaryň hemmesinde deri örtükleri we nemli bardalary solgun reňkde. Gемodinamiki görkezijiler ýitirilen ganyň göwrümüne laýyklykda üýtgedi – näsaglaryň köpüsünde ýürek urgularynyň ýygylaşmagy we gan basyşynyň pese düşmegine ýykgylyk bellenildi. Palpasiýa we perkussiýa edilende zenanlaryň hemmesinde garynyň aşaky böleginde dürli häsiýetli agyry ýüze çykdy,

olardan 9 sany (12,8%) näsagda garnyň öňki diwarynda gyjyndyrma alamaty položitel. Jynshana barlagy geçirilende 64 (91,4%) näsagda ýatgynyň boýunjygynyň rotasiýasy položitel, jynshananyň yzky gümmeziniň sallanmagy we agyrylygy ýüze çykaryldy. Olardan 3 näsagda (4,3%) gemorragiki şok we garnyň öňki diwarynyň dartgynlygy sebäpli palpasiýa amala aşyrylmady.

Kliniki laborator barlaglarda 2-nji we 3-nji toparyň näsaglarynda aýdyň ganazlyk ýüze çykaryldy. Ýatgynyň bedeniniň ölçegleri 67 (95,6%) näsagda kadaly, 3-sinde (4,3%) degişlilikde, 5-6, 7 we 8-9 hepde göwrelilige çenli ulalan.

Kesel kesgidi anyklanylandan soň näsaglaryň hemmesine operatiw bejergi geçirildi. Operasiýa wagtynda kiçi çanaklygyň agzalaryna seredilende: 8 näsagda (11,4%) kiçi çanaklygyň sepleşme keseli, 3 näsagda (4,3%) beýleki ýumurtgalykda sary bedeniň kistasy anyklanyldy, 2 näsagda (2,8%) kiçi çanaklygyň damarlarynyň warikoz giňelmegi, 1 (1,4%) näsagda ýatgynyň submukoz miomatoz düwni, 5 näsagda (7,1%) ýumurtgalygyň kistasy anyklanyldy.

Operasiýadan soňky döwür näsaglaryň köpüsinde gaýra üzülmesiz geçdi. Operasiýadan soň bir näsagda garnyň öňki diwarynyň gematomasy ýüze çykaryldy, 3 näsagda (4,3%) dowamly adneksitiň ýitileşmegi hasaba alyndy.

Hemme ýatgydan daşky göwrelilik gistologik taýdan tassyklandy. Aýrylan materiallarda horion we ýumurtganyň bölekleri tapyldy. Salpingektomiýa 69 näsagda (98,6%) geçirildi. Aýrylan turbalaryň hemmesi trofoblastyň köpelmeginiň alamatlaryny görkezdi. Implantasiýa zolagyndaky turbanyň mikroskopiki gözden geçirilmegi limfa damarlarynyň ulalandygyny, stromal çişniň, infiltrasiýanyň we turbanyň muskul gatlagynyň çişendigini görkezdi.

Operasiýadan soňky döwürde reabilitasion çäreleri geçirmäge girişildi. Turbadaky göwrelilik sebäpli operasiýany geçiren aýallaryň 40-50%-inde önelgesizlik ýa-da ikinji ýatgy turbasynda döreyän alawlama hadysasy ýüze çykýar. Şonuň üçin önelge işjeňliginiň dikeldilmegi üçin operasiýadan soňky döwürde dikeltme (reabilitasiýa) çäreleri patogenetiki taýdan esaslandyrylandyr [2,5,6].

Operasiýadan soň adaty bejergiden başga sepleşmelere garşy we ýatgy turbalarynyň geçirijiligini we işjeňligini dikeltmäge ugrukdyrylan bejeriş çäreleriniň toplumu geçirildi. Näsag aýallara bu döwürde infuzion we agyrysyzlandyrma bejergisi dowam edildi. Antibiotikler bejerginiň esasy düzüm bölegi bolup durdy. Operasiýadan soň 4-5-nji günlerde mahsus däl umumy berkidiji, gemostimulirleýji, desensibilizirleýji bejergiler başlandy. Ýymitlenmäniň talaba laýyk bolmagyna aýratyn üns berildi. Kalsiý serişdeleri (5-10 sanjym), biostimulýatorlar, B toparyň witaminleri we C vitamini bilen bilelikde autogemoterapiýa ulanyldy. 5-nji günden ýokary ýyglykly şöhle (5 seans), soň elektroforez (2% sink sulfatynyň ergini bilen) garyn-türre usuly boýunça bellenildi.

Turbadaky göwreliligiň sebäpleriniň in esasy alawlama hadysasy bolup durýar, şonuň üçin bejergi ilkinji nobatda alawlama hadysasyna gönükdirilen bolmalydyr. Operasiýadan 1 aý geçenden soň induktotermiýa, ultrases terapiýasy, biostimulýatorlar, proteolitikler bellenildi. 2-3 aýdan soň meňzeş bejergi tapgyry gaýtalanylýar, bejergä palçyk ýa-da ozokerit bilen bejergiler goşulýar. Bu maksat bilen näsaglaryň hemmesine Mollagara şypahanasynda bejergi almak maslahat

berildi. Şeýle bejergi 6 aýyň dowamynda köp näsag aýallarda önelge işjeňligini dikeldilmegine mümkinçilik berýär. Gaýtadan ýatgydan daşky göwreliligiň önüni almak üçin bejerginiň dowamynda aýallara göwrelilikden goranmak maslahat berilýär. Kontraseptiw serişdelerden kombinirlenen gormonal gerdejikleri ýa-da beýleki görnüşlerini ulanmak maslahat berildi.

Gözegçiligiň dowamynda göwrelilik 3 aýalda (4,3%) gözegçilik edildi. Ýatgydan daşky göwrelilik operasiýa geçirilenden soň göwreliligiň geçiş aýratynlygy bar. Irki gestoz 1 aýalda ýüze çykdy. Göwreliligiň birinji ýarymynda iki sany göwreli aýalda düşme howpy ýüze çykdy. Olarda häzirki döwürde göwreliligiň geçişinde seretmeklik dowam edýär.

Netije: Şeýlelikde, ýatgydan daşky göwrelilik sebäpli operasiýalaryň geçirilmegi zenanlaryň reproduktiv saglygy üçin howply faktorlaryň biri bolup durýar. Şol sebäpli bu näsaglara operasiýadan soň önüni alyş we dikeldiş çäreleri doly göwrümde geçirilmelidir. Ýatgydan daşky göwrelilik sebäpli operativ bejergini alan zenanlarda geçirilen dikeldiş we şypahana bejergisinden soň olarda alawlama we sepleşme keselleriň derejesi peselýär.

EDEBIÝAT

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanda saglygy goraýşy ösdürmegiň ylmy esaslary. - Aşgabat, 2007. - 96 s.
2. *Myratnazarowa N.A., Berdiyewa Ş.B., Gullyýewa O.G we başgalar*. Ginekologiýa. Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby. – A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2014. – 340 s.
3. *Myratnazarowa N.A., Kiçikhanow S.Ş., Garamanowa G.G we başgalar*. Ginekologiýa neýroendokrin alamatlaryň toplumu. Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw gollanmasy – A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2020. – 125 s.
4. *Айламазян Э.К., Рябцева И.Т.* Неотложная помощь при экстремальных состояниях в гинекологии. - Н. Новгород: НГМА, 2003. – 179 с.
5. *Персианинов Л.С.* Оперативная гинекология. – М.: Медицина, 1976 - 576 с.
6. *Савельева Г.М.* Справочник по акушерству, гинекологии и перинатологии. – М.: МИА, 2006. -720 с.

REHABILITATION FOR WOMEN WHO UNDERGONE SURGERY DUE TO ANECTOPIC PREGNANCY

J. Amanova

Ectopic pregnancy is one of the most important problems in the functioning of the female reproductive system. Ectopic pregnancies are more common these days and can damage various parts of the female reproductive system, lead to menstrual irregularities and infertility. In recent years, with the introduction of new technologies in medicine, the attitude towards the diagnosis and treatment of ectopic pregnancy has changed. In this work, based on the data of 70 patients who received inpatient treatment for ectopic pregnancy, an analysis of age characteristics,

obstetric and gynecological history of patients, features of the clinical course of the disease and the postoperative period is carried out. A complex of rehabilitation measures has been developed, including sanatorium-resort treatment in the conditions of the local resort "Mollagara".

РЕАБИЛИТАЦИЯ У ЖЕНЩИН, ПЕРЕНЁСШИХ ОПЕРАЦИЮ В СВЯЗИ С ВНЕМАТОЧНОЙ БЕРЕМЕННОСТЬЮ

Дж. Аманова

Внематочная беременность - одна из важнейших проблем в функционировании женской репродуктивной системы. В наши дни внематочная беременность встречается чаще и может привести к повреждению различных частей женской репродуктивной системы, нарушениям менструального цикла и бесплодию. В последние годы с внедрением в медицину новых технологий отношение к диагностике и лечению внематочной беременности изменилось. В работе на основании данных 70 больных, получивших стационарное лечение по поводу внематочной беременности проводится анализ возрастных особенностей, акушерско-гинекологического анамнеза больных, особенностей клинического течения заболевания и послеоперационного периода. Разработан комплекс реабилитационных мероприятий, включающий санаторно-курортное лечение в условиях местного курорта «Mollagara».

**TÜRGENLERDE ÇIGNIŇ ÇYKYGynyň OPERATIW
BEJERGISINIŇ INNOWASION USULY**

G.Annamow

**Bejeriř bedenterbiýesi, saglygy dikeldiř we sport lukmançylygy
kafedrasynyň öwreniji mugallymy**

Wajyplygy. Adam bedeninde ähli bogunlaryň çykyklarynyň arasynda çigniň çykygy 50-60%-i tutýar. Onuň sebäbi çigin bognunyň anatomo-fiziologik aýratynlyklary, ýagny pilçäniň bogun tarapyň çigin süňküniň kellejiginiň meýdanyndan 3-4 esse kiçiligi, bogun haltajygynyň gowşaklygy, bogunda hereketiň hemmetaraplaýynlygy (töwerekleýin hereket) bilen baglydyr. Çigniň çykygy türgenlerde, ýagny boks, basketbol, gimnastika, gandbol, dzýudo we göreşiň dürli görnüşleri bilen meşgullanýanlarda köp duşýar. Gyş aýlary çigniň çykygy 2 esse köpeliýär. Çigniň çykygy erkeklerde aýallara garanda 5-6 esse köp duş gelýär. Köplenç 18-55 ýaşly adamlar ejir çekýärler [1,5].

Türgenlerde çigin süňküniň endikli çykygy - bu trawmatiki çykygyň gaýra üzülmesi bolup durýar. Endikli çykyk köplenç ýaş (20 ýaşa çenli), ýetginjeklik döwürlerde duşup, işe ukyplylygyň peselmegi bilen maýyplyga getirýär. Çigniň ähli çykyklarynyň içinde endikli çykyk 16%-i tutýar. Trawmatiki çykyk nädogry we doly bejerilmedik ýagdaýynda endikli çykyga öwrülýär. Endikli çykyk trawmatiki çykykdan soň elniň nädogry we gysga wagtlaýyn immobilizasiýada saklanyşyndan soň döreyär. Ilkinji gaýtadan çykmak birinji çykykdan birnäçe aý we bir ýyldan soň bolup biler. Çykygyň ýygylgy, takmynan, ýylda 10 gezek, käbir näsaglarda günde birnäçe gezek hem bolýar. Çykyk adaty hereketler (eller ýokaryk, gapdala galdyrylanda, hatda ukuda hem) bolup bilýär [3].

Türgenlerde çigniň endikli çykygy diňe operatiw usul bilen bejerilýär. Türgenlerde çykygyň ýylyň dowamynda 2-3 gezek bolmagy hirurgik bejergä absolýut görkezme bolup durýar. Çigniň endikli çykygyny bejermek häzirki gün doly çözümedik mesele bolup galýar. Häzirki wagtda onuň 300-den gowrak hirurgik bejeriř usullary bar, ýöne bularyň hiç haýsysy hem keseliň residiwine – gaýtalanmajagyna güwä geçmeýär hem-de şu usullaryň hiç biri-de özbaşdak ulanylanda oňat netije bermeýär. Şonuň üçin birnäçe usullar utgaşdyrylyp, bilelikde ulanylýarlar [4,6].

Işiň maksady. Türgenlerde çigniň çykygynyň innowasion operatiw bejergisini kämilleşdirmek.

Işiň materiallary we barlag usullary. Halkara şikesleri bejeriř merkeziniň trawmatologiýa bölüminde sport şikesinden soň çigniň endikli çykygy bilen ýüz

tutan 28 sany türgeniň (20-28 ýaş aralygyndaky erkek adamlar) maslahat beriş kartalary we kesel taryhlary öwrenilip, bejerginiň netijeliligine baha berildi.

Türgenler her haýsy 14 näsagdan ybarat bolan deň 2 topara bölünip, 1-nji topar hödürlenýän innowasion operatiw usuly, 2-nji topar bolsa adaty ulanylýan Waýnşteýniň operatiw usuly bilen bejerildi.

Türgenlerde keseliň anamnezinde ilki trawmatiki çykyk bolandygy we soň gaýtalanyp durýandygy belenilýär. Çykygyň gaýtalanyp durmagy bognuň içki ýada daşky zeperlenmeleriniň bardygyndan we şu bogundaky durnuksyzlykdan habar berýär. Seredilende bogunýany muskullaryň gipotrofirlenendigini, işjeň hereketiň çäklenmegini, şeýle hem muskul gorag refleksleriniň netijesinde passiw hereketiň çäklenendigini görmek bolýar. Şikes wagtynda bejerilmedik ýagdaýynda bogunda degeneratiw-distrofiki üýtgemeler (deformirleýji osteoartroz) ýüze çykyp, näsaglary gündeki sorkuldaýan agyrylar biynjalyk edýär. Hereketde bogunda şakyrdy (hütürdi) eşidilýär. Näsaga seredilende keseli anyklamak üçin Waýnşteýniň, Stepanowyň, Golýahowskogonyň, Iwlewa-Karalinanyň usullary boýunça funksional barlaglar geçirilýär [2].

Waýnşteýniň alamaty – näsag dik duran ýagdaýda iki elini gapdal galdyryp, gorizonta ýagdaýa getirip, tirsekleri gönüburçda epmeli-de, daşyna rotasiýa etmeli. Şeýle edilen ýagdaýda zeper ýeten tarapda hereketiň çäklenmegi ýüze çykarylýar. Bu alamat netijesinde çigniň işjeň we passiw rotasiýasynda hereketiň çäklenmesini görmek bolýar.

Stepanowyň alamaty – ýokardaky ýaly hereketi näsag arkanlygyna ýatan ýagdaýynda, gaty tekizlikde geçirmeli. Netije hem ýokardaky ýalydyr.

Iwlewa-Karelinanyň alamaty – näsag elini göni ýokaryk galdyranda, şikesli tarapy yza galýar we gapdaldan seredilende burç görünýär. Muňa käwagt “gaýçy” alamaty hem diýilýär.

Golýahowskonyň alamaty – edil Iwlewa-Karelinanyň alamaty ýaly, ýöne näsag dik duran ýagdaýda arkasy diwardan 20-30 sm bolan aralykda geçirmeli.

Çykygy rentgen arkaly anyklamak kyn bolmaýar. Onda çigniň içki rotasiýa ýagdaýynda kellejiginiň ýokarky yzky lateral böleginde defekt, çigniň daşky rotasiýa ýagdaýynda “aýpalta” şekili, pilçäniň bogun oýunyň öňki aşaky konturyň tekizlenmegi anyklanýar.

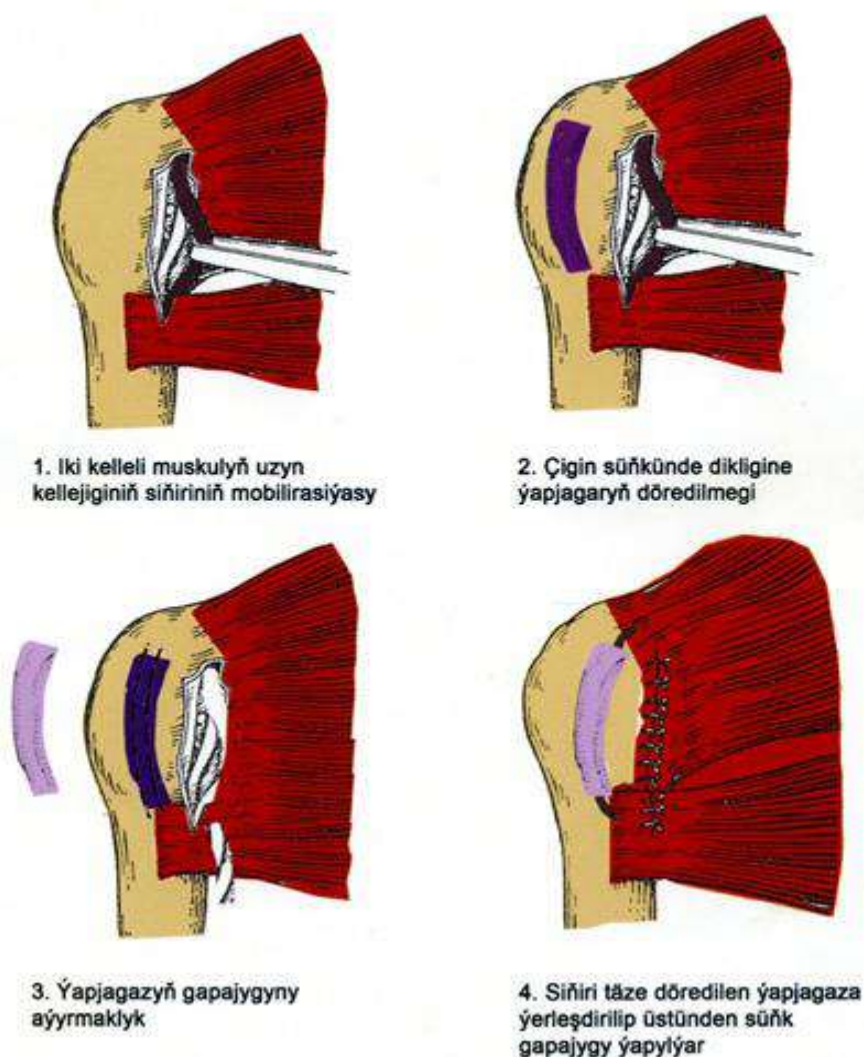
Elektromiografiýa barlagynda çigniň delta şekilli muskulynda elektrogijnyjlyk peselen (**Nowotelnowyň alamaty**). Boguniňki zeperlenmeleri anyklamak üçin has köp maglumat berýän şöhle anyklaýyş usullary – KT we MRT barlaglary bolup durýar [1,6].

Waýnşteýniň operasiýa usulynda delta görnüşli muskulyň öň tarapyndan dikligine deri we deri asty ýagly gatlak 12-15 sm kesilýär. Delta görnüşli muskuly *w.sephalica* bilen bölüp, göwrä tarap çekmeli, pilçäniň çüňk görnüşli çykyntgysyny açmaly we oňa birigýän kiçi döş, çüňk-çigin we iki kelleli muskulyň gysga kellesini çalarak kesmeli. Agzalan muskullary kesilende örän seresap işlemeli, sebäbi olaryň aşagyndan aşaklygyna uly gan damarlary geçýär. Pilçasty muskulyň siňir bölegini çigin süňküniň kiçi tümmüjigine birigýän ýerinden Z-görnüşinde kesmeli. Bognuň bardasyny kesip, bogny açmaly. Iki kelleli muskulyň uzyn kellesini özbaşyna

bölmeli (çigni başardygyndan daşyna towlamaly) we çigniň kiçi tümmüjiginiň iç tarapyňa geçirip, П-görnüşli tikin bilen bogun bardasyny we pilçasty myşsany tikhmeli. Hemme kesilen ýumşak dokumalary ýerbe-ýer, gatma-gat ketgut sapaklary bilen tikhmeli. 4-5 hepde gips sargysy bilen berkitmeli.

Hödürlenýän innowasion bejergi usulynda (1-nji surat) çigin bogunynyň ön tarapyndan tümmüleriň arasyndaky ýapjagazyň ugruny başam barmak bilen yzarlap tapmaly we dikligine pilçäniň akromial ösüntgisiniň aşak ýüzünden uzynlygy 12-15 sm kesim etmeli. Ýumşak dokumalaryň arasyňy seresaplylyk bilen açmaly, iki kelleli muskulyň uzyn kellejiginiň siňir böleginiň ýatan ýapjagazyň bardasyny kesip, ony saklawaja almaly (1-nji pursat). Siňiriň önki ýatan ýerinden 1,5 sm daş tarapyndan elektrik byçgynyň kömegi bilen çigin süňkünde dikligine parallel iki sany kesim kesmeli. Kesimleriň arasy 0,3 sm bolmaly (2-nji pursat). Insizje rennäniň kömegi bilen iki kesimiň aşak ujundan süňküň kortikal gatlagyny ýokarlygyna goparyp almaly (3-nji pursat). Emele gelen ýapjagazyň içine saklawaçdaky siňiri ýerleşdirip, onuň ýapjagaza girýän we çykýan bölegini ketgut sapaklar bilen tikip

Operasiýasynyň pursatlary

1-nji surat. Operasiýanyň geçiriliş tapgyrlary

berkitmeli. Süňk gapajygyny ýerinde goýup, onuň üstünden süňk bardasynyň we siňiriň öňki hanasynyň gyralaryny ketgut sapaklary bilen tikmeli (4-nji pursat). Ýumşak dokumalar gatma-gat tikilip, eli 3-4 hepde gips longetasynda saklamaly.

Barlagyň netijeleri. 14 sany näsagda hödürülenilýän innowasiýon operatiw usuly geçirildi we gözegçilik topary hökmünde 14 sany näsagda Waýnşteýniň operatiw usuly ulanyldy. Operatiw bejerginiň ahyrky netijelerine baha bermek üçin ýüze çykyp biläýjek gaýra üzülmeleriň aşakdaky başisi esasy alamat edilip saýlanyp alyndy we 5 bally baha bermek usuly ulanyldy.

Agyry alamaty:

- Agyrusy ýok – 5.
- Diňe elini doly içine getirmeklik agyryly – 4.
- Agyr ýüki götermek agyryly – 3.
- Sallanan elniň öz agramy agyryly – 2.
- Elmydama agyryly – 1.

Bognuň hereketi:

- Hereket doly göwrümde – 5.
- Hereket 15° çenli çäklenen – 4.
- Hereket 30° çenli çäklenen – 3.
- Hereket 60° çenli çäklenen – 2 .
- Hereket 90° çenli çäklenen – 1 .

Alawlama alamaty:

- Alawlama alamaty ýok – 5.
- Alawlama alamaty ýag gatlagyna çenli – 4.
- Alawlama alamaty bogun haltasyna çenli – 3.
- Çigin bogrunyň iriňli artritini – 2.
- Çigiň süňküniň osteomieliti – 1.

Işjeňligi:

- Eliň işjeňligi doly dikelen – 5.
- Eliň işjeňligi doly dikelen, ýöne beýleki elindäkiden pes – 4.
- Eliň işjeňligi çäkli – 3.
- Näsagyň eli diňe özüne hyzmat edip bilýär – 2.
- Näsagyň eli özüne hyzmat etmäge ýaranok – 1.

Bognuň kadaly durşy:

- Bogun kadaly ýagdaýda – 5.
- Bogun kadaly kontraktura ýagdaýynda – 4 .
- Bogun kadaly ankiloz ýagdaýynda – 3.
- Bogun kadasyz kontraktura ýagdaýynda – 2 .
- Bogun kadasyz ankiloz ýagdaýynda – 1.

25 bal gowy netije bolup, näsaglaryň işe ukyplylygynyň doly dikelendigini görkezýär. 20 bal alan näsaglar saglyk öýünde dikeldiş bejergisine mätäç. 15 bal alan näsaglarda bejerginiň netijesi kanagatlanarly hasaplanyp, olar şypahana bejergisine mätäç. 10 bal alan näsaglar hassahana şertinde bejergini dowam etdirýärler. 5 bal alan näsaglar gaýtdan operatiw bejergä mätäç hasaplanylýar.

Hödürlenýän operatiw usulynda bejergi alan nasaglaryň 10 sanysyna 25 bal, 4 sanysynda 20 bal goýuldy. Ortaça bal $23,6 \pm 0,6$ -a deň boldy.

Gözegçilik toparyndaky Wanşteýniň operatiw usulynda bejergi alan näsaglaryň 12 sanysyna 15 bal we 2 sanysyna 10 bal goýuldy. Ortaça bal $14,3 \pm 0,5$ -a deň boldy.

Seýlelikde, biziň innowasion bejeriş usulymyzyň netijeliligi adaty ulanylýan Waýnşteýniň operatiw usuly bilen bejerilen näsaglardakydan has ýokary boldy we ygtybarly tapawutlandy ($p < 0,001$).

Netije. Çigin süňküniň çykygynyň ýygy gabat gelmeginiň sebäbi, çigin bogrunyň anatomo-fiziologik aýratynlygy bilen baglydyr. Kliniki alamatlaryň we rentgen şekiliniň esasynda dogry kesgitleme goýmak kyn bolmaýar. Endikli çykyklary diňe operatiw ýoly bilen bejermeklik gowy netijeleri berýär. Biziň amalyýete ornaşdyran innowasion bejeriş usulymyz adaty bejeriş usulyndan has netijeliligi bilen tapawutlanýar.

EDEBIÝAT

1. *Batyrow N.N.* Trawmatologiya we ortopediya. – A.: Ylym, 2010. - s.45-50.
2. *Букуп К.* Клиническое исследование костей, суставов и мышц. - М.: Медицинская литература, 2008. – 295 с.
3. *Краснов А.Ф., Ахмедзянов Р.Б.* Вывихи плеча. – М.: Медицина 1982.- 159 с.
4. Спортивная травматология. Пер. с немецкого – М.: Медицина, 1981. – с. 171-173.
5. *Хемпфлинг Х.* Артроскопия. Диагностика и терапия – Германия: Техноэкспорт Гмбх, 2006. - 93 с.
6. *Шапошникова Ю. Г.* Травматология и ортопедия. Руководство для врачей в 3-х томах. Том 1. - М.: Медицина, 1997. — 656 с: ил.

AN INNOVATIVE SURGICAL TREATMENT FOR HABITUAL SHOULDER DISLOCATION IN ATHLETES

G. Annamov

Habitual shoulder dislocation in athletes is a complication of traumatic dislocation. Among all types of shoulder dislocations, the usual shoulder dislocation occurs in about 16%. With the usual dislocation of the shoulder, only surgical methods of treatment are used, which do not always give good results.

We propose a new surgical method for treating habitual shoulder dislocations, which compares favorably with previous methods of surgical treatment of this disease. The work compares the results of treatment of patients operated on by our innovative and traditional methods.

According to the 5-point system for assessing the results of the operation for 5 main indicators, the total score in patients operated on by the innovation method was $23,6 \pm 0,6$, and in patients operated on by the traditional method, this indicator was $14,3 \pm 0,5$ points ($p < 0.001$).

ИННОВАЦИОННОЕ ОПЕРАТИВНОЕ ЛЕЧЕНИЕ ПРИВЫЧНОГО ВЫВИХА ПЛЕЧА У СПОРТСМЕНОВ

Г. Аннамов

Привычный вывих плеча у спортсменов является осложнением травматического вывиха. Среди всех видов вывихов плеча привычный плечевой вывих встречается около 16 %. При привычном вывихе плеча используется только оперативные методы лечения, которые не всегда дают хорошие результаты.

Мы предлагаем новый оперативный метод лечения привычных вывихов плеча, который выгодно отличается от предыдущих методов оперативного лечения этого заболевания. В работе сравниваются результаты лечения больных, оперированных нашим инновационным и традиционным методами.

По 5 балловой системе оценки результатов операции по 5 основным показателям у больных, оперированных инновационным методом общий балл был равен $23,6 \pm 0,6$, а у больных, оперированных традиционным методом этот показатель составил $14,3 \pm 0,5$ балла ($p < 0,001$).

TÜRGENLERIŇ GORAG-UÝGUNLAŞMA MÜMKINÇILIKLERI

A. Annaşowa

Patologik fiziologiýa kafedrasynyň öwreniji mugallymy

Wajyplygy. Berkarar döwletimiziň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe hormatly Prezidentimiziň baştutanlygynda keselleriň bejeriş-öňüni alyş işlerini kämilleşdirmek, lukmançylyk ylmyň derejesini ýokarlandyrmak, jemgyýetde sagdyn durmuş ýörelgelerini wagyz etmek, ilatyň bedenterbiýe we sport bilen yzygiderli meşgullanmagyny gazanmak saglygy goraýyş ulgamynda alnyp barylýan işleriň esasy ugurlary bolup durýar.

Sportuň kesgitli bir görnüşinde ýürek-damar ulgamynyň işleýiş aýratynlyklaryny öwrenmeklige gönükdirilen ýörite barlaglary geçirmek we dürli fiziki maşklarda bedeniň optimal funksional ýagdaýyny ýüze çykarmak zerurlygy döreýär.

Ýürek-damar ulgamy bedeniň işjeňliginiň çalt güýçlenmegini we funksional mümkinçilikleriniň mobilizasiýasyny üpjün edýär. Köp ýyllaryň dowamynda türgenleşmek we agyr fiziki hereketleri ýerine ýetirmek türgenlerde funksional hem-de morfologik taýdan üýtgeýän agyr hereketlere çydamly “türgen ýüregi” diýilýän üýtgemä getirýär [2,6].

Işiň maksady. Türgenleriň ýürek-damar ulgamynyň funksional ýagdaýlarynyň aýratynlyklaryny öwrenmek.

Işiň materiallary we usullary. Türkmen döwlet bedenterbiýe we sport institutynyň 20 sany talyp türgeniniň (1-nji topar) we deňeşdirmek maksady bilen Myrat Garryýew adyndaky Türkmenistanyň Döwlet lukmançylyk uniwersitetiniň 20 sany türgen däl talypalarynyň (2-nji topar) ýürek-damar ulgamynyň funksional ýagdaýlarynyň görkezijileri barlanyldy. Barlananlaryň ählisinde rahatlyk ýagdaýda türgenleşikden öň we fiziki agramdan soň ýürek urgusynyň ýygylgy, Korotkowyň usuly boýunça sistoliki (SAB) we diastoliki arterial basyşyň (DAB) derejesi kesgitlenildi, EKG barlaglary geçirildi. Netijeler Microsoft Office Excel 2010 maksatnamasy bilen statistiki seljerildi. San üýtgeýjileri Stýudentiň t-kriterisiniň parametriki usuly bilen işlenildi.

Barlagyň netijeleri. Türkmen döwlet bedenterbiýe we sport institutynyň 20 türgeniniň arasynda 9 sanysy (45,0%) erkin göreş, 5 sanysy (25,0%) grek-rim göreşi, 3 sanysy (15,0%) dzýudo we 3 sanysy (15,0%) sambo bilen meşgullanýan türgenler boldy.

1-nji toparda EKG barlagynda köp sanly türgenlerde ýüregiň elektrik okunyň ýarym dik ýagdaýy – 11 adamda (55,0%), normogramma - 5 adamda (25,0%), ýüregiň elektrik okunyň $S_I - S_{II} - S_{III}$ görnüşi - 2 adamda (10,0%), çepe gyşarmagy - 1 adamda (5,0%) we 1 adamda (5,0%) ýüregiň elektrik okunyň dik (wertikal) ýagdaýy bellenildi.

Bu toparda başda (agramdan öň) 6 adamda (30,0%) – sinus ritmi, 2 adamda (10,0%) – sinus aritmiýasy, 9 adamda (45,0%) – bradiaritmiýa, 2 adamda (10,0%) – rahatlyk ýagdaýdaky ektopiki ýüregöni ritminiň agramdan soň sinus ritmine dikelmegi we 1 adamda (5,0%) – tahiaritmiýa kesgitlendi. Çep garynjygyň gipertrofiýa alamatlary – 3 (15,0%) adamda anyklanyldy, olaryň arasynda 2 (10,0%) sanysy erkin göreş we 1 (5,0%) sanysy sambo bilen meşgullanýan türgenlerdigi bellenildi. Şeýle hem şu toparyň 2 (10,0%) sany ussat türgenlerinde çep garynjygyň yzky-diafragmal diwarynyň iýmitlenmeginiň peselmegi, 1 (5,0%) adamda Gisiň dessejiginiň sag aýajygynyň doly däl gabawy we 1 (5,0%) adamda P-Q interwalynyň gysgalandygy bellenildi.

Yürek myşsalaryna düşýän agram uzak wagtlaýyn dowam edende miokardyň gipertrofiýasy ýüze çykýar. Aşa agramlarda giperfunksiýa döreyär, kardiomiositleriň genetiki aparatynyň işjeňleşmegi netijesinde nuklein turşularyň sintezi güýçlenýär. Bu bolsa beloklaryň sintezini ýokarlandyryp, ýüregiň agramynyň ulalmagyna getirýär. Gipertrofiýa döreyär, ýüregiň işjeňligi ýokarlanýar. Ýöne gipertrofirlenen ýüregiň gurluş birlikleriniň işjeňligi kada laýyklygyna galýar [1,3,5].

2-nji toparda – sport bilen ýörite meşgullanmaýan talyplarda normogramma – 9 adamda (45,0%), ýüregiň elektrik okunyň dik ýagdaýy – 6 adamda (30,0%), ýarymdik ýagdaýy – 4 adamda (20,0%), saga öwrülmegi – 1 adamda (5,0%) duş geldi. Agramdan öň 10 adamda (50,0%) sinus ritmi, 6 adamda (30,0%) – sinus aritmiýasy, 2 adamda (10,0%) – bradiaritmiýa we 2 adamda (10,0%) – tahiaritmiýa kesgitlendi. Olardan 1 adamda (5,0%) – çep garynjygyň miokardynyň alyş-çalyş hadysalarynyň peselmegi bellenildi.

1-nji toparyň (ussat türgenleriň) hemmesinde ýüregiň ýygrylyş ýygrylygy agramdan soň takyk ýokarlandy (1-nji tablisa), agramdan öň – $66,9 \pm 9,2$ urgy/min, agramdan soň – $89,58 \pm 12,7$ urgy/min deň boldy ($P < 0,001$). 2-nji toparda – lukmançylyk uniwersitetiniň talyplarynda ýürek ritminiň has ýygrylyşmagy bellendi, degişlilikde $77 \pm 10,6$ urgy/min we $97,4 \pm 11,7$ urgy/min ($P < 0,001$). Türgen talyplaryň sport bilen ýörite meşgullanmaýan deň-duşlary bilen deňeşdirilende ýüregiň ýygrylyş ýygrylygynyň pesdigini bellemek gerek ($P < 0,005$).

Alnan netijeler ylmy edebiýatlaryň maglumatlaryna gabat gelýär. Rahatlyk ýagdaýdaky sport bradikardiýasynyň patogenezi ýürege parasimpatiki togtadyjy täsirleriň güýçlenmegi, oýandyryjy simpatiki täsirleriň gowşamagy, böwregüsti mázleriň beýni gatlagynyň kateholaminleriniň bölünip çykmagynyň azalmagy we ýüregiň simpatiki mediatorlara duýjulygynyň peselmegi bilen düşündirilýär [3,4,5].

1-nji tablisa**Barlagdan geçirilen toparlarda ýüregiň ýygrylyş ýygrylygynyň we arterial gan basyşynyň görkezijileri**

Toparlar	Ýüregiň ýygrylyş ýygrylygy (urgy/min)		Arterial gan basyşynyň görkezijileri (mm.sim.süt.)		
	agramdan öň	agramdan soň	SAB/DAB	agramdan öň	agramdan soň
1-nji topar – ýokary ussat türgenler (n=20)	66,9±9,2	89,58±12,7*	SAB	120±9,2	148±11,2*
			DAB	75,7±8,2	79,1±6,8
2-nji topar – talyplar (n=20)	77±10.6	97.4±11.7*	SAB	110±5,3	125±9,2*
			DAB	70,7±5,5	75,1±4,8

Bellik: *P<0,001

Ýaş türgenlerde sinus aritmiýasynyň duş gelmegi sport türgenleşikleriniň yzygider geçirilmeginiň netijesidir, onuň fiziologik bradikardiýa bilen utgaşmagy bolsa ýüregiň potensialynyň we onuň funksional mümkinçilikleriniň ýokarlanmagynyň subutnamasydyr [6]. Sebäbi türgenlerde fiziki agramlara uýgunlaşan ýürek urgusynyň göwrümi ýokarlanýar, ol bolsa öz gezeginde pes ýygrylykda-da ýüregiň minut göwrümini üpjün edýär we bradikardiýa döreyär, ýüregiň dynç alyş wagty uzalýar. Bu bolsa ýürek işiniň tygşytlylygyny ýokarlandyrýar: glýukoza, ýokary ýag turşularyna, kislorda bolan talap peselýär, ATF-niň harçlanmagy azalýar [1,3]. Gözegçilik topardaky talyplarda degişlilikde ilki başdaky pulsuň ýokary derejesi fiziki agramdan soňra hem iň ýokary derejedäki ýygrylygyny görkezdi.

Türgenlerde gan basyşynyň derejesiniň barlanylmagy we olaryň üýtgemegine dogry baha berilmegi sporty saýlap seçmek we türgenleşiklere goýbermek baradaky soraglary çözmek hem-de fiziki agramlaryň ýürek-damar ulgamyna täsirini bahalandyrmak üçin örän wajypdyr. Arterial gan basyşynyň derejesi agramdan soň 1-nji topar – 68,8% we 2-nji topar – 91,8% halatlarda ýokarlandy. Myşsa işjeňligi wagtynda maksimal basyşyň ýokarlanmagy ýüregiň ýygrylyma güýjüniň artmagy bilen bagly bolýar.

Netije. Sportda ýokary netijeleri gazanmakda we olary ösdürmekde bedeniň gan aýlanyş we sazlaýyş ulgamlarynda bolup geçýän adaptasion-uýgunlaşma hadysalary wajyp orun tutýar. Aşa fiziki we psihoemosional agramlaryň täsiri astynda her bir türgende diýen ýaly ýüregiň instrumental barlaglarynyň görkezijilerinde funksional we organiki häsiýetli üýtgeşmeler kesgitlenýär. Geçirilen patologik hadysalaryň netijesi bolmadyk türgeniň hünär işjeňligine bagly döreyän EKG üýtgeşmeleri: sinus bradikardiýasy, sinus aritmiýasy, rahatlyk ýagdaýdaky ektopiki alynýürek ritminiň agramdan soň sinus ritmine dikelmegi hemişelik häsiýetli. Gisiň dessejiginiň sag aýajygynyň doly däl gabawy, çep garynjygyň gipertrofiýa alamatlary ýaşayşyň hilini we saglyk ýagdaýyny

ýaramazlaşdyрмаýar, fiziki agramlary geçirmeklige päsgel bermeýär. Şonuň üçin hem olaryň sport lukmançylyk kardiologiýasynda aýratyn interpretasiýasy bolmalydyr. Gan aýlanyş ulgamynyň funksional mümkinçilikleri sportda ýokary derejeleri, üstünlikleri gazanmaklygy şertlendirýär, şol sebäpli hem kardiowaskulýar üýtgeşmelere gözegçilik türgenleşik hadysasynyň möhüm serleriniň biri bolup durýar.

Şeýlelik bilen, türgenlerde bedeniň ulgamlarynyň we synalarynyň funksional aýratynlyklaryny öwrenmek sporty seçip almak we türgenleşik hadysasyny ylmy nukdaýnazardan tapawutlandyryp guramak ýaly amaly meseleleri çözmäge mümkinçilik döredýär.

EDEBIÝAT

1. *Адо А.Д., Новицкий В.В.* Патологическая физиология. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1994. – С. 294-313.

2. *Загородный Г.М.* Особенности ЭКГ у спортсменов. <http://www.sportmedisina.ru>

3. *Зайко Н.Н., Быця Ю.В.* Патологическая физиология. – Москва: Медпресс-информ, 2006.–С.390-402.

4. *Литвицкий П.Ф.* Патофизиология: в 2 т. – Т. 2. Частная патофизиология. Учебник для вузов. – Москва: ГЭОТАР-МЕД, 2006.– С.140-156.

5. *Новицкий В.В., Гольдберг Е.Д., Уразова О.И.* Патофизиология: в 2 т. – Т.2. Частная патофизиология. Учебник для вузов. 4-е изд., перераб. и доп. – Москва: ГЭОТАР-МЕДИА – 2010. – С.152-212..

6. *Полянская О.С.* Особенности изменений электрокардиограммы у спортсменов при занятии различными видами спорта. // Материалы I Всероссийского конгресса «Медицина для спорта» – Москва, 2011.– С. 43-45.

PROTECTIVE AND ADAPTIVE CAPABILITIES OF ATHLETES

A. Annashova

The studies of the influence of long-term physical activity on the protective and adaptive mechanisms of the body have been carried out. For this purpose, the state of the cardiovascular system was studied in student-athletes and people who did not engage in physical activity for a long time (medical students). As a result of the study, the following changes were revealed in athletes: sinus bradycardia, sinus arrhythmia, incomplete blockade of the right bundle branch and signs of left ventricular hypertrophy. The functional state of the physiological sports heart is regarded as a manifestation of a long-term adaptive response, which ensures the implementation of previously inaccessible physical work in terms its intensity.

Studying of functional characteristics of the body systems in athletes allows solving of a number of practical problems, approaching to questions of sports selection and individualization of training process from scientifically well-founded positions.

ЗАЩИТНО-ПРИСПОСОБИТЕЛЬНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ СПОРТСМЕНОВ

А. Аннашова

Проведены исследования влияния длительных физических нагрузок на защитно-приспособительные механизмы организма. С этой целью было изучено состояние сердечно-сосудистой системы у студентов-спортсменов и лиц, длительно не занимающихся физическими нагрузками (студенты медицины). В результате исследования были выявлены следующие изменения у спортсменов: синусовая брадикардия, синусовая аритмия, неполная блокада правой ножки пучка Гиса и признаки гипертрофии левого желудочка. Функциональное состояние физиологического спортивного сердца расценивается как проявление долговременной адаптационной реакции, обеспечивающей осуществление ранее недоступной по своей интенсивности физической работы.

Изучение функциональных особенностей систем организма у спортсменов позволяет решить ряд практических задач, подойти к вопросам спортивного отбора и индивидуализации тренировочного процесса с научно обоснованных позиций.

ERKIN GÖREŞ BILEN MEŞGULLANÝAN TÜRGENLERIŇ PERIFERIKI GANYNDA ÝÜZE ÇYKÝAN ÜYTGEŞMELER

A. Berdimyradowa

Kesel bejeriş fakultetiniň 4-nji ýyl talyby

Işiň wajyplygy. Garaşsyz, hemişelik Bitarap ýurdumyzda Mähriban Arkadagymyz Gurbanguly Berdimuhamedowyň halkymyzyň eşretli durmuşda ýaşamagyny üpjün etmäge gönükdirilen “Döwlet adam üçindir!” diýen parasatly ýörelgä esaslanýan ynsanperwer syýasaty gyşarnyksyz hem-de inňän işjeňlik bilen alnyp barylýar. Şonuň üçin hem adamlaryň saglygyny goramaga ygtybarly esas döredýän ähli mümkinçilikleri emele getirmek döwletimiziň ileri tutulýan ugurlaryň biridir [1].

Häzirki zaman sportunda türgenleriň ýokary sepgitlere ýetmek mümkinçilikleri aňryçäk ruhy emosional we fiziki güýji talap edýär. Türgenlerde fiziki agyrlyklar mahalynda ähli agzalara we ulgamlara, esasan hem, ýürek-damar, dem alyş, peşew bölüp çykaryş ulgamlaryna agram düşýär [2,6]. Sport üstünliklerini gazanmaga bolan isleg türgenleşmegiň möçberlerini we zygiderlilikini üznüksiz artdyrmaga mejbur edýär, şonuň üçin agram ýüklenmesiniň güýji artýar, bu bolsa türgeniň saglyk ýagdaýyna oňaýsyz täsir edýär. Gomeostazyň adatdan daşary üýtgemegi we türgenleriň bedeniniň uýgunlaşma hadysalarynyň dartgynlygynyň ýokary derejesi dezataptasiýa getirýär [3,5]. Şonuň bilen baglanyşyklylykda kesel ýüze çykmadyk ýagdaýynda bedeniň fiziki we fiziologik mümkinçiliklerini kesgitlemek, esasan hem, kadadan patologiýa geçýän döwründe türgenleriň her biriniň saglygyna şahsy baha bermek zerurdyr [4, 6].

Işiň maksady. Ýokary derejeli erkin göreşi bilen meşgullanýan türgenleriň periferiki ganyndaky leýkositleriň aýratynlyklaryny kesgitlemek.

Barlagyň materillary we usullary. Barlaglar “Galkynys” bedenterbiýe-sagaldyş toplumynda erkin göreş bilen meşgullanýan türgenlerde (EGT) geçirildi. Barlaga ýaşy 18-den 25-e çenli (ortaça ýaşy $25\pm 0,2$), 7-8 ýyldan bäri göreş bilen meşgullanyp gelýän ýokary derejeli türgenleriň jemi 25 sanysy gatnaşdylar. Deňeşdirme toparyna Myrat Garryýew adyndaky Türkmenistanyň Döwlet lukmançylyk uniwersitetinde okaýan talyplaryň – 18-22 ýaşdaky şertli sagdyn adamlaryň (ŞSA) jemi 25 sanysy alyndy. Türgenleşikden öň we 2 sagat zygiderli türgenleşikden soň türgenleriň wena gany alnyp, Pentra ABX 60+ (Fransiýa) gemoanalizatorynyň kömegi bilen leýkositleriň mukdary anyklanyldy. ŞSA

toparynda ganyň barlagy diňe bir gezek geçirildi. Alnan maglumatlar EXCELL kompýuter programmasynyň kömegi bilen işlenildi.

Barlagyň netijeleri. Bütewilikde alnanda, göreşiji türgenleriň leýkogramma barlagynda leýkositleriň sanynyň azalmagy ýüze çykaryldy. Türgenleriň çetki ganynda leýkositleriň absolýut sany (WBC) sagdyn adamlaryň toparlary bilen deňeşdirilende pes we $5,9 \pm 0,4 \times 10^9/\text{ml}$ -e deň boldy (sagdyn adamlaryňky $7,6 \pm 0,4 \times 10^9/\text{ml}$ -e deň, $p < 0,05$). Bu ýokary sepgitlere ýeten türgenlerde leýkositleriň sanynyň azalýanlygy baradaky edebiýat çeşmelerindäki maglumatlar bilen gabat gelýär [4]. Leýkositleriň azalmagy esasy monositleriň (MON) ($p < 0,05$) we bazofilleriň (BAS) ($p < 0,01$) sanynyň azalmagynyň hasabyna bolup geçýär (1-nji tablisa).

1-nji tablisa

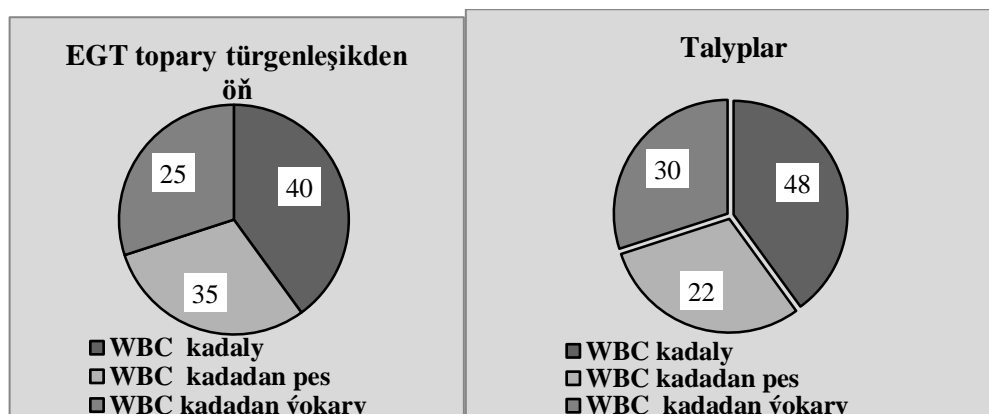
Türgenleşikden öň we soň türgenlerde leýkositleriň düzümi

Toparlar	Leýkoformulanyň görkezijileri					
	WBS $10^9/\text{l}$	LIM, %	NEU, %	MON, %	EOS, %	BAS, %
ŞSA	$7,6 \pm 0,4$	$31,2 \pm 2,3$	$58,6 \pm 9,0$	$9,6 \pm 0,3$	$1,5 \pm 0,1$	$0,17 \pm 0,2$
EGT türgenleşikden öň	$5,9 \pm 0,4^\circ$	$30,5 \pm 3,6$	$53,5 \pm 8,8$	$8,7 \pm 0,8^\circ$	$2,2 \pm 0,3^\circ$	$0,6 \pm 0,5^\circ$
EGT türgenleşikden soň	$2,9 \pm 0,5^*$	$14,9 \pm 1,6^{**}$	$74,3 \pm 5,5^{**}$	$8,8 \pm 0,8$	$0,9 \pm 0,07^{**}$	$0,6 \pm 0,02$

Bellik: $^\circ p < 0,05$ - Türgenleşikden öň EGT we ŞSA toparlarynyň arasyndaky tapawut;

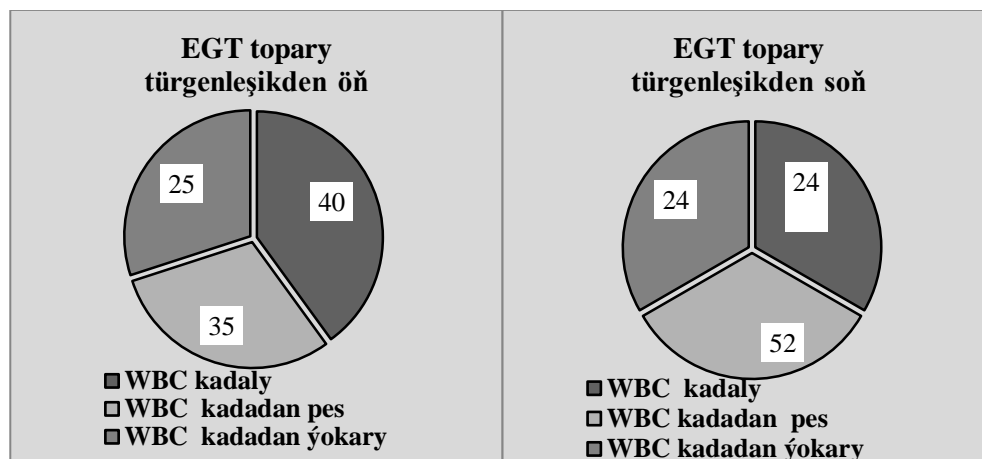
* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$ - EGT toparynda 2 sagat türgenleşikden öňki we soňky tapawut

EGT we ŞSA toparlarynda leýkositleriň umumy sanynyň kada laýyk gelşi 1-nji suratda görkezilýär. ŞSA toparynda leýkositleriň ortaça mukdary 48% ýagdaýda üýtgemeyär, EGT toparynda bolsa diňe 40% ýagdaýda kadaly bolýar, leýkositleriň sanynyň kadadan pes bolmagy bolsa toparlarda, degişlilikde 22% we 35% ýagdaýda duş geldi.

1-nji surat. EGT toparynda türgenleşikden öň we ŞSA toparynda çetki ganyndaky leýkositleriň absolýut sanynyň kada laýyklygy (%)

1-nji tablisada görkezilişi ýaly, EGT toparynda 2 sagatlyk türgenleşikden soň çetki ganyndaky leýkositleriň düzüminde aýdyň üýtgeşmeler bolup geçdi. Leýkositleriň absolýut sany $5,9 \pm 0,4 \times 10^9/\text{ml}$ -den $2,9 \pm 0,5 \times 10^9/\text{ml}$ -e çenli ygtybarly azaldy ($p < 0,05$). Türgenleşikden öň we soň leýkositleriň absolýut sanynyň kada laýyklygy 2-nji suratda görkezilýär.

2-nji surat. EGT toparynda türgenleşikden öň we soň periferik ganyndaky leýkositleriň absolýut sany

Diagrammadan görnüşi ýaly, başdaky görkezijilere garanda (35%) iki sagatlyk yzygiderli türgenleşikden soň leýkositleriň absolýut sany türgenleriň 52%-inde peselýär. Olaryň 24%-inde leýkositleriň absolýut sanynyň ýokarlanýandygy we şeýle-de 24%-inde üýtgemeyändigi ýüze çykaryldy. Şeýlelikde, türgenleriň periferiki ganynnda leýkoformula aýdyň üýtgemelere sezewar bolýar. Türgenleşikden soň türgenleriň periferiki ganynnda limfositleriň (LIM) we eozinofilleriň (EOZ) göterim sany iki esse azalýar ($p < 0,01$), ýöne neýtrofilleriň sany ygtybarly ýokarlanýar ($p < 0,01$).

Netije. Erkin göreş bilen meşgullanýan türgenlerde türgenleşikler bilen baglanyşyklylykda leýkositleriň absolýut sanynyň azalmagy ýüze çykaryldy. Erkin göreş bilen meşgullanýan türgenlerde türgenleşikden soň periferiki ganynyň leýkositler formulasynda eozinofilleriň, limfositleriň sany iki esse azalýar we neýtrofilleriň sany aýdyň köpeliýär.

Şeýlelikde, ýokary derejelere ýeten türgenleriň periferiki ganynyň öýjük düzüminiň tranzit üýtgemegi, onuň yzygiderli ýüklenmelere laýyklykda korregirlenýändigine şaýatlyk edýär. Alnan maglumatlardan görnüşi ýaly, erkin göreş bilen meşgullanýan türgenleriň bedeniniň fiziki ýüklenmelere şahsy duýujylygy ýüze çykaryldy. Ýöne türgenler bilen deňeşdirilende talyplarda fiziki ýüklenmelere bolan duýujylygynyň pesdigi anyklanyldy.

Biziň pikirimizçe, göreşiji türgenleriň ganynyň düzüminiň kesgitlenmegi, olaryň ýokary fiziki agramlyklara uýgunlaşmagyna baha bermäge mümkinçilik döredýär.

EDEBIÝAT

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Bagtyýarlyk saglykdan başlanýar. - A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2014. - 89 s.

2. *Козлов В.К.* Иммуноориентированная терапия: суть понятия и медикаментозные средства. // Термины и понятия в сфере физической культуры. Материалы 1 международного конгресса. СПб., 2007. - С. 156 -159.

3. *Косицкая Л.С., Василенко В.С.* Состояние В-системы у спортсменов со стрессорной кардиомиопатией. // Мед. иммунология. - 2009. - Т. 11, № 4-5. - С. 447.

4. *Мокеева Е.Г.* Иммуные дисфункции и их профилактика у высококвалифицированных спортсменов Автореф. дис. д.м.н.,- СПб., 2009.- 32 с.

5. *Суздальницкий Р.С., Левандо В.А.* Новые подходы к пониманию спортивных стрессорных иммунодефицитов // Теория и практика физической культуры. - 2003. - №1. - С. 18-22.

6. *Трушина Э.Н., Мустафина О.К.* Состояние клеточного иммунитета у высококвалифицированных спортсменов различных видов спорта // Вопросы питания - 2014.- Том 83, № 2. - С.247- 249.

CHANGES IN PERIPHERAL BLOOD OF ATHLETES, WHO ENGAGING IN FREESTYLE WRESTLING

A. Berdimuradova

Providing all the necessary opportunities to protect the health of the population is one of the priorities.

The purpose of the work is to determine the characteristics in the peripheral blood of athletes who are engaged in freestyle wrestling at the highest level.

In general, the athletes showed a significant decrease in the total number of leccocytes in comparison with the control group. In freestyle wrestling athletes, after two hours of continuous training in the peripheral blood, the total number of leukocytes, the percentage of lymphocytes and eosinophils decreases, but on the contrary, the relative content of neutrophils increases. Thus, the apparent changes show that the transient changes in the cellular composition of the peripheral blood in high-level athletes are corrected by regular loads. In our opinion, the determination of the blood composition of freestyle wrestling athletes allows us to assess their adaptation to high physical weights.

ИЗМЕНЕНИЯ, ВОЗНИКАЮЩИЕ В ПЕРИФЕРИЧЕСКОЙ КРОВИ У СПОРТСМЕНОВ, ЗАНИМАЮЩИХСЯ ВОЛЬНОЙ БОРЬБОЙ

А. Бердимурадова

Создание всех возможностей для защиты здоровья населения является одним из основных направлений деятельности.

Цель работы – определение особенностей в периферической крови у спортсменов, занимающихся вольной борьбой на высшем уровне.

В целом, у спортсменов отмечается достоверное снижение общего количества лейкоцитов по сравнению с контрольной группой. У спортсменов по вольной борьбе после двух часов непрерывной тренировки в периферической крови общее количество лейкоцитов, процент лимфоцитов и эозинофилов уменьшается, но наоборот относительное содержание нейтрофилов повышается. Таким образом, наблюдаемые изменения явно свидетельствуют о транзитном изменении состава периферической крови и при последовательной нагрузке коррегирования у спортсменов высшего уровня. По нашему мнению, определение состава крови у спортсменов по вольной борьбе создаст возможности оценить их адаптацию к высоким физическим нагрузкам.

**ANOREKTAL KEMISLIKLI ÇAGALARDA TAPGYRLAÝYN
BEJERGINIŇ ÄHMIÝETI**

H.Halymow

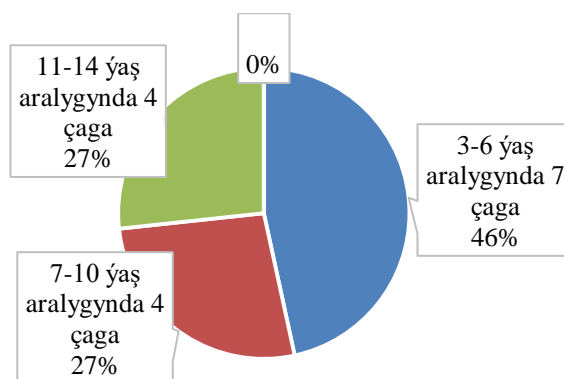
Çaga hirurgiýasy kafedrasynyň kliniki ordinatory

Wajyplygy: Edebiyat çeşmeleriniň maglumatlaryna görä, anorektal doga kemislikler doglan bäbeklerde 1:500-den 1:2000-y çenli ýygylykda duş gelýär, çagalaryň proktologik keselleriniň içinde bolsa 85%-ini tutýar [2,4]. Anorektal doga kemislikleriň ýeke-täk bejergi usuly hirurgik usul bolup galýar. Geçirilen hirurgik bejergä seretmezden operasiýadan soňky funksional bozulmalar 20%-den - 60%-e çenli, iriňli septiki gaýra üzülmeler 22,4%-den 68,3%-e çenli, ölümçilik bolsa 17,1%-e çenli ýetýär [3]. Operasiýadan soňky döwürde neoanusyň ýetmezçiligine getirýän sebäpler belli derejede öwrenilen, olardan ýogyn içegäniň sfinkterden daşyna çykmagynyň 31,6%, intraoperasion anal sfinkteriň şikeslenmeginiň 18,4%, operasion tikinleriň durnuksyzlygy netijesinde içegäniň içine çekilmeginiň 20%, operasiýadan soňky döwürde anusyň we göni içegäniň stenzozynyň 30% ýygylykda ýüze çykýanlygy anyklanan. Bu görkezijiler operasiýadan soňky döwürde ýüze çykýan gaýra üzülmelere laýyklykda dikeldiş çärelerini işläp düzmegiň wajypdygyny esaslandyrýar [1].

Şeýlelikde, çagalaryň anorektal kemislikleriniň radikal hirurgik bejergisinden soňky ýüze çykýan neoanusyň ýetmezçiliklerine getirýän sebäpleri öwrenip, konserwatiw reabilitasion çäreleriň hirurgik usullar bilen utgaşdyrylyp ulanylmagy bejerginiň netijeliligini ýokarlandyrmaga ýardam berer.

Işiň maksady: Anorektal doga kemislikli çagalaryň hirurgik bejergisinde we operatiw bejergiden soňky dikeldiş çärelerinde innowasion usullaryň ähmiýetini öwrenmek.

Barlagyň materiallary we usullary: Myrat Garryýew adyndaky Türkmenistanyň Döwlet lukmançylyk uniwersitetiniň Enäniň we çaganyň saglygyny goraýyş okuw-ylmy merkezinde 2016-2020-nji ýyllar aralygynda 15 çaga barlag we bejergi işleri geçirildi. Barlanan çagalaryň içinde 5-si (33,3%) oglan we 10-sy (66,7%) gyz, olardan ýaş aýratynlygy boýunça: 3-6 ýaş aralygynda 7 (46,6%), 7-10 ýaş aralygynda 4 (26,7%), 11-14 ýaş aralygynda 4 (26,7%) çaga duş geldi (*1-nji diagramma*).

1-nji diagramma. Çagalaryň ýaş aýratynlygy boýunça bölünişi

Diagrammada görnüşi ýaly, bu keseliň 3-6 ýaş (46%) aralygynda has ýygy duş gelýändigini anyklandy.

Operasiýadan öňki döwürde kliniki-laborator, USB, rentgenologik barlaglar amala aşyryldy. USB we inwertogramma barlaglarynyň esasynda atreziýanyň görnüşleri kesgitlendi we Melburnda geçirilen maslahata laýyklykda toparlara bölündi (*1-nji tablisa*).

1-nji tablisa

Anorektal doga kemisligiň topografiki ýerleşýän ýeri boýunça bölünişi

Topografiki ýerleşşi	Çaga sany	%
Ýokarky (supralewator)	5	33,3%
Ortaky (intermedial)	3	20%
Aşaky (translewator)	7	46,7%

1-nji tablisadan görnüşi ýaly, anorektal doga kemisligiň aşaky görnüşiniň köp duş gelýänligi anyklandy.

Bellemeli zat, atreziýanyň ýokarky görnüşlerinde sfinkteriň tonusynyň pesligi we rentgen suratda türe süňküniň ýoklugy ýüze çykaryldy, ortaky görnüşinde sfinkleriň tonusy orta derejede we türe süňküniň barlygy anyklanyldy, aşaky görnüşü bolsa sfinkteriň tonusy aýdyňlygy we türe süňküniň barlygy bilen häsiýetlendi.

Anyklaýyş işleri doly tamamlanandan soň, alnan netijeler esasynda operasiýanyň modeli düzüldi.

Şeýlelikde, operativ bejergiler kemisligiň görnüşine laýyklykda amala aşyryldy. Anorektal kemisligiň ýokarky görnüşinde garyn aralyk proktoplastika 5 çagada, ortaky görnüşinde Peniň operasiýasy 3 çagada, aşaky görnüşinde bolsa aralyk proktoplastika 7 çagada ýerine ýetirildi.

Ähli çagalarda operasiýadan soňky döwürde neanusyň ýetmezçiligi per rektum barlagyň esasynda ýüze çykaryldy. Neanusyň ýetmezçiligi 4 topara bölündi.

Bellemeli zat, ýetmezçiligiň derejeleriniň atreziýanyň görnüşi bilen göni korrelýasiýa berýänligi ýüze çykaryldy ($r=0,7$).

Şeýle-de retrospektiw barlagda anorektal kemisligiň aşaky we ortaky görnüşinde adaty ulanylýan konserwatiw çäreler 3 aýdan 1 ýyla çenli 82% çagada oňaly netijeler görkezdi. Emma anorektal kemisligiň ýokarky görnüşinde çagalaryň 42%-inde anusyň ýetmezçiliginiň II-III derejede, 58%-inde III-IV derejede saklanýanlygy sebäpli sfinkteroplastikany amala aşyrmagyň zerurlygy ýüze çykdy.

Anusyň ýetmezçiligini anyklamakda ýörite kriterilere esaslandyk.

1. Anusyň nemli bardasynyň çöwürlip durmagy.
2. Çaganyň ýeli, suwuk we goýy täretiň saklap bilmezligi.
3. Täret edip bilmek duýgurlygynyň pes derejede ýa-da ýok bolmagy.
4. Per rektum barlagynda barmagyň erkin geçmekligi we hiç hili ony gysyp bilmezligi.

Şeýlelikde, anusyň ýetmezçiliginiň II-III derejesinde bir taraplaýyn sfinkterogluteoplastika 4 çagada, III-IV derejesinde iki taraplaýyn sfinkterosartorioplastika operasiýasy 11 çagada ýerine ýetirildi.

1 çagada operasiýadan soň göni içegäniň nemli bardasynyň daşyna çykyp duranlygy sebäpli, täret çyrşamak alamaty uzak wagtlaп saklandy, şol sebäpli biz nemli bardany kesip aýyrmak operasiýasyny amala aşyryp, oňaly netijeleri gazandyk. Şeýle-de anorektal kemislikli çagalara operasiýadan soňky döwürde tapgyrlyýyn dikeldiş çäreleri işlenip düzüldi. Olar aşakdakylardan ybarat boldy:

1. Göni içegäniň töweregini myşsalar bilen aýlap, onuň anatomiki sintopiýasyny dikeltmek;

2. Anusyň töweregindäki myşsalarý berkitmek maksady bilen ýörite usul boýunça türgenleşigi geçirmek;

3. Kortiko-wisseral mehanizmini iňñerefleks-, fiziobejergi arkaly dikeldip, kadaly täret çykaryp bilmekligini gazanmak;

4. Iýmit tertibini saýlap, berhiz saklamak.

Hödürlenen we amaly lukmançylyga ornaşdyrylan anyklaýyş-bejeriş algoritminiň düzülmeği anorektal kemislikli çagalarda oňaly netijeleri gazanmaklyga ýardam berdi. Operasiýadan soňky dikeldiş çäreleriň yzygider geçirilmekligi esasynda 91% ýagdaýda netijeler kanagatlanarly diýlip hasaplandy.

Netije: Neoanusyň ýetmezçiligine getirýän sebäpleri öwrenip, konserwatiw dikeldiş çäreleriň hirurgik usuly bilen utgaşdyryp ulanylmagy bejerginiň netijeliligini ýokarlandyrdy. Anorektal kemislikleriň ýokarky görnüşi dikeldiş çärelerini uzak wagtlaп geçirmekligi talap edýär. İşlenip düzülen anyklaýyş-bejeriş algoritmi öz netijeliligini görkezdi.

EDEBIÝAT

1. Боровик Т. Э., Ерпулева Ю. В., Рославцева Е. А. и др. Энтеральное питание специализированными смесями при операциях на тонкой и толстой кишке у детей // Российский журнал гастроэнтерологии, гепатологии, колопроктологии. - 2010. - Том XIII, №5. - С. 25–34.

2. Дегтярев Ю. Г., Корастылев О. Ю., Осипова А. Н. Оценка постоперационных результатов лечения атрезии прямой кишки // Материалы 5-й Республиканской научно-

практической конференции «Актуальные вопросы детской хирургии». - Минск, 2010. - С.144-146.

3. Шамсиев А.М., Саидов М.С. Атакулов Д.О и др. Хирургическое лечение аноректальных пороков у детей // Вестник хирургии им. И.И. Грекова. - 2011.- Том170, №:2. – С. 40-43.

4. Hassett S. et al. 10-year outcome of children born with anorectal malformation, treated by posterior sagittal anorectoplasty, assessed according to the Krickenbeck classification // Surg. – 2010. – Vol. 44, № 2. – P. 399-403.

STAGING TREATMENT OF ANORECTAL MALFORMATIONS IN CHILDREN

H. Halymov

The article presents the first results of staged treatment of various forms of atresia of the anus and rectum in children. A comparative assessment of the degree of neoanus insufficiency in children with high forms of rectal atresia after radical surgery was carried out. The algorithm for the rehabilitation of children has been developed and successfully tested. The proposed scheme of staged treatment of anorectal defects in children allows achieving positive functional results. In 91% of cases, the result is assessed as satisfactory. Rehabilitation of children with high forms of anus and rectal atresia is a long-term process and can only be successful using an integrated approach.

The proposed algorithm has shown its effectiveness and can be successfully applied in other clinics.

ЗНАЧЕНИЕ ЭТАПНОГО ЛЕЧЕНИЯ АНОРЕКТАЛЬНЫХ ПОРОКОВ У ДЕТЕЙ

Х.Халымов

В статье представлены первые результаты этапного лечения различных форм атрезии ануса и прямой кишки у детей. Проведена сравнительная оценка степени недостаточности неоануса у детей с высокими формами атрезии прямой кишки после радикальной операции. Разработан и успешно апробирован алгоритм реабилитации детей. Предложенная схема этапного лечения аноректальных пороков у детей позволяет добиться положительных функциональных результатов. В 91% случаев результат оценивается как удовлетворительный. Реабилитация детей с высокими формами атрезии ануса и прямой кишки является длительным процессом и может быть успешной только с использованием комплексного подхода.

Предложенный алгоритм показал свою эффективность и может найти успешное применение в других клиниках.

ÝAŞ WE ORTA ÝAŞLY NÄSAGLARDA MIOKARDYŇ INFARKTY
BILEN UTGAŞYKLY ARTERIAL GIPERTONIÝANYŇ GEÇIŞ
AÝRATYNLYKLARY

A. Mämmedowa

Kesel bejeriş fakultetiniň 6-njy ýyl talyby

Wajyplygy. Soňky ýyllarda näsaglaryň dürli toparlarynda, şol bir wagtyň özünde ýaşlaryň arasynda gender, komorbid alamatlaryna baglylykda ýüregiň işemiýa keseliniň (ÝIK) geçişiniň hem-de ösüşiniň aýratynlyklary işjeň öwrenilýär [1,4,6]. Edebiýat çeşmelerinden alnan netijeler miokardiyň infarktynyň (MI) 45 ýaş çenli adamlarda hem seýrek duş gelmeýändigine şaýatlyk edýär. Keseliň ýygylgynyň ýaşlarda artmagyna hereketsizlik, iýmitlerinde aňsatlyk bilen siňýän uglewodlaryň, transgen ýaglarynyň köp bolmagy, dislipidemiýanyň ýokarlanmagy, semizlik ($BAI > 30 \text{ kg/m}^2$), süýjüli diabet, ýaşayyş durmuş ýörelgeleri uly goşant goşýar. Mundan başga-da, ýaşlaryň ýaşayyş-durmuş şertleriniň üýtgemegi, ýaşlaryň durmuş depgininiň ýokary bolmagy öz gezeginde psihiki dartgynlyga, çilimkeşlige, alkogolly (erkeklerde $> 30\text{gr.}$, aýallarda $> 20 \text{ gr.}$ günün dowamynda) we energetiki içgileriň içilmegine, duzy artyk ulanmaklyga ($> 5 \text{ gr}$ günün dowamynda) getirýär [3,6]. Bu howp faktorlary arterial gipertoniýanyň (AG) we ÝIK-iň döremegine sebäp bolup, oňaýsyz netijelere getirýär. Gan basyşy kadaly näsaglardan tapawutlylykda, howp faktorlary AG bilen utgaşanda, ýürek-damar keselleriniň döreme howpuny örän ýokarlandyrýar [5]. Şeýlelikde, ýürek-damar keselleriň arasynda AG dünýä boýunça iň köp ýaýran we MI-ne getirýän howp faktorlarynyň biri bolmagyna galýar. Şol sebäpli howp faktorlarynyň korreksiýasy önüni alyş çäreleriniň aýrylmaz bölegi bolmalydyr [2,3,4]. Soňky ýyllarda ýaş we orta ýaşly näsaglarda MI-niň duş geliş ýygylgynyň, şeýle hem bu kesel sebäpli maýyplygyň we ölümçiligiň ýokarlanmagy sebäpli [2,3], ýaş adamlarda MI-niň geçiş aýratynlyklaryny öwrenmek, öz wagtynda anyklaýyş, bejeriş we önüni alyş işlerini geçirmek örän wajyp mesele bolup durýar.

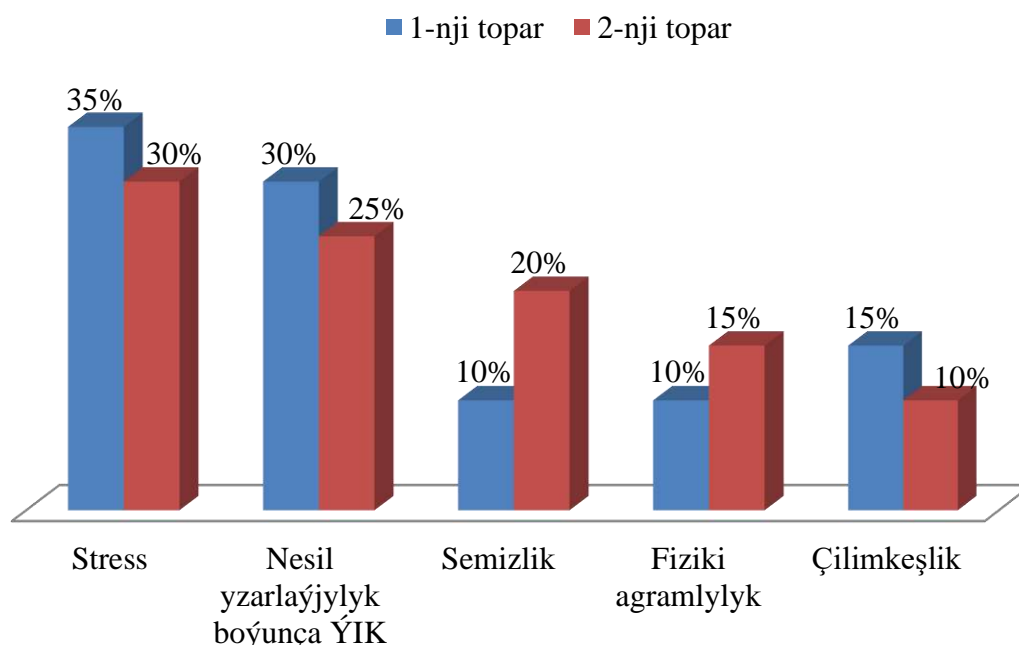
Işiň maksady. Ýaş we orta ýaşly näsaglarda arterial gipertoniýa bilen utgaşýan miokardiyň infarktynyň geçiş aýratynlyklaryny öwrenmek.

Barlagyň materiallary we usullary. KYKM hassahananyň №1 infarkt bölümünde bejergi alýan MI-niň birinji döwründäki 40 näsag barlag alyndy, olardan 32-si (80%) erkek we 8-si (20%) aýal, ýaşlary 30-49 ýaş aralygynda, ortaça $42,4 \pm 1,1$ ýaş deň boldy. Näsaglar 2 topara bölündiler: 1-nji topary AG-syz MI-li 20 näsag, 2-nji topary bolsa AG bilen utgaşan MI-li 20 sany näsag düzdi. Ähli näsaglara

standart barlaglar, EKG, EhoKG gecirildi. 1-nji topardaky AG-syz MI-li näsaglarda SAB <140 mm.s.s., DAB < 90 mm.ss., ortaça görkeziji degişlilikde 117±7,2 we 70±6,0 mm.s.s. boldy. 2-nji topardaky AG+-MI-li näsaglarda bolsa SAB >150 mm.ss., DAB > 90 mm.ss., ortaça görkezijiler degişlilikde, 155±12 we 92±6,0 mm.s.s.

Barlaglaryň netijeleri. Näsaglaryň 2 toparýnda howp faktorlarynyň duş geliş ýygylgy 1-nji suratda görkezilýär. MI-li näsaglarda kliniki-anamnez görkezijileri boýunça MI-ne getirýän howp faktorlary derňelende AG-syz 1-nji toparada stres 7 adamda (35%), ÝIK boýunça nesil yzarlaýjylygyň agyrlaşmagy 6 adamda (30%), semizlik 2 adamda (10%), fiziki agramyň ýetmezligi - gipodinamiýa 2 adamda (10%), çilimkeşlik 3 adamda (15%) ýüze çykaryldy.

AG-ly 2-nji toparada stres 6 adamda (30%), ÝIK boýunça nesil yzarlaýjylygyň agyrlaşmagy 5 adamda (25%), semizlik 4 adamda (20%), gipodinamiýa 3 adamda – (15%), çilimkeşlik 2 adamda (10%) anyklanyldy (1-nji surat).

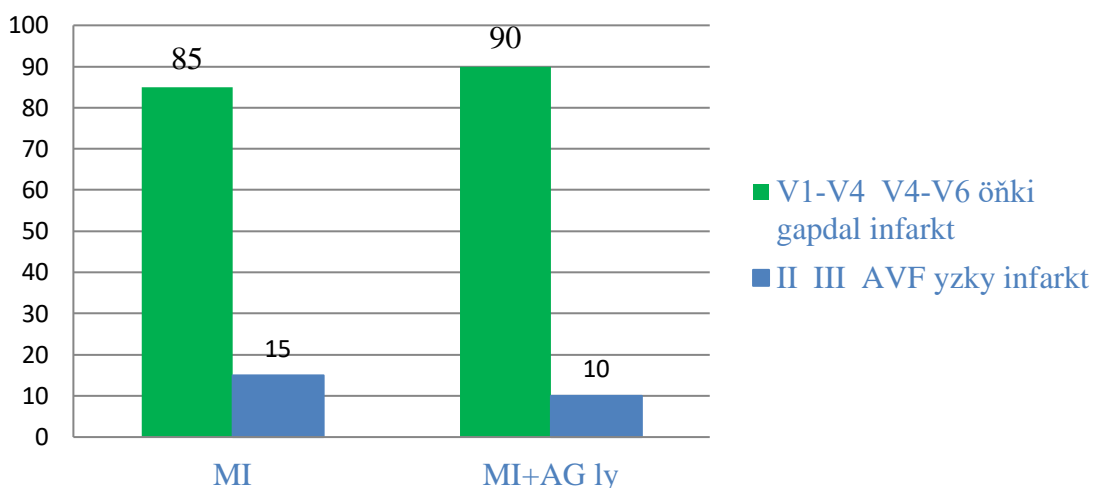
1-nji surat. AG-syz we AG-ly MI-li näsaglard howp faktorlarynyň deňeşdirmesi (%).

AG-ly näsaglarda MI-niň kliniki geçişinde anginoz görnüşi 16 näsagda (80%), AG-syz toparada bolsa 14 näsagda (70%) bellenilip, barlag edilen toparlaryň ikisinde-de deňeçerräk ýagdaýda duş geldi. Emma näsaglaryň anamnezindäki ýürek agyrysynyň tutgaýlary deňeşdirilende, 2-nji toparada ýürek agyrylary has üzüksiz we uzak (17,5%) bolup, 1-nji toparada intensiw däl näbelli häsiýetli ýürek agyrysany anyklandy (12,5%).

Ýürek ritminiň bozulmagynyň ýygylgyna baha berlende 2-nji toparada garynjygüsti, garynjyk ekstrasistoliýalarynyň (17,9%) has hem häsiýetlidigi belli boldy, infarktyň ilkinji döwründe 1-nji toparanyň näsaglarynda sinus tahikardiýa (30%), bradikardiýa (20%) häsiýetli boldy. Ýürek ýetmezçiliginiň alamatlary barlag

edilen toparlaryň ikisinde-de deň ýagdaýda duş geldi (2-nji toparda näsaglaryň 4-sinde (4,7%), 1-nji toparda bolsa 3-sinde (8,1%) ýüze çykaryldy.

Miokardyň funksional barlaglarynyň esasynda barlag edilen näsaglarda EKG-niň 12 äkidijilerinde ölçenen QT interwalynyň uzalmagy iki toparda-da 20-25% erkeklerde duş gelip, ritm bozulmagynyň howpunyň ýokarydygy bellenildi. Çep garynjygyň gipertrofiýasy bahalandyrylanda 2-nji toparda V₆-de Rmax näsaglaryň 36%-inde anyklanyldy. Çep garynjygyň öňki we yzky diwarlarynyň infarktynyň gatnaşygy 1/7 deň bolup, öňki infarkt yzkydan iki toparyň näsaglarynda hem has ýygy duş geldi (2-nji surat).

2-nji surat. Infarktly näsaglarda EKG äkidijileriň görkezmeleriniň deňeşdirmesi (%)

Iki toparyň näsaglarynda ýüregiň kliniki-funksional görkezmelerine EhoKG barlagy boýunça baha berildi (1-nji tablisa).

1-nji tablisa

Näsaglarda EhoKG görkezmeleriň deňeşdirmesi (M±m)

Görkezijiler	MI n=20 näsag	MI+AG n =20 näsag	P ygtybarlyk derejesi
Aorta (Ao), sm	3,3±0,1	3,9±0,1	P>0,001
Çep ýürek öňi (ÇÝÖ), sm	3,6±0,2	4,1±0,1	P<0,01*
Soňky diastolik ölçegi (SDÖ), sm	5,7±0,2	5,8±0,3	P<0,05*
Soňky diastoliki göwrümi (SDG), ml	160±13	218±29	P<0,05*
Soňky sistoliki ölçegi (SSÖ), sm	4,0±0,2	5,2±0,6	P<0,05*
Soňky sistoliki göwrümi (ASG), ml	127±18	88±11	P<0,05

Soňky sistoliki ölçeginiň soňky sistoliki göwrüme gatnaşygy (SSÖ/SSG,) sm/ ml	0,04±0,1	0,05±0,01	P<0,05
Urgy göwrümi (UG), ml	78±6,4	105±11,5	P>0,05
Zyňyş fraksiýasy (ZF), %	49%	54%	
Garynjygara germew (GAG), sm	1,04±0,04	1,3±0,06	P=0,001
Çep garynjygyň yzky diwarynyň galyňlygy (ÇGYDG), sm	1,1±0,03	1,06±0,04	P<0,05
Sag garynjyk (SG), sm	3,0±0,1	3,3±0,07	P<0,01
Sag garynjygyň ölçeginiň soňky diastoliki ölçege gatnaşygy (SG/ADÖ)	0,6±0,3	0,9±0,5	P<0,05
Öýken arteriýasynyň ortaça basyşy (Pp ort)	32±1,6	34±2,2	P>0,06

1-nji toparyň näsaglarynda göwrüm basyşynyň ýokarlanmagy bilen (160±13), uruş göwrümi peselýär (78±6,4), çep garynjygyň sistoliki funksiýasynyň aram peselmä ýygyn edýänligi (49% we 54%) anyklanlyýar (p<0,05). Ikinji toparda bolsa arterial gan basyşy ýokary bolandygy sebäpli, çep garynjygyň öňki diwarynyň ölçeginiň galyňlygy (p=0,001), soňky diastoliki ölçegi, göwrüm ölçegi ygtybarly ýokarlanýar (p<0,05), öýken gipertenziýanyň alamatlarynyň köpelyändigini anyklanlyýar (p<0,05) we olaryň esasynda, ýüregiň gan aýlanyş görkezijileri üýtgeýär we gaýra üzülmeler ýüze çykýar.

Netije. Utgaşan patologiýasyz näsaglara stres, ÝIK boýunça nesil yzarlaýjylyk, çilimkeşlik AG bilen MI utgaşan näsaglara bolsa semizlik, gipodinamiýa ýaly howp faktorlary has häsiýetli boldy. Utgaşan patologiýaly näsaglarda garynjygüsti, garynjyk ekstrasistoliiýasy köp belenildi. Ýaş MI-li näsaglarda topografiki EKG-de infarktyň uly ojakly geçýändigini anyklanlydy we infarktyň ilkinji döwrüne sinus tahikardiýa we bradikardiýa häsiýetli bolýandygy belenildi. Ýaş AG-syz MI-li näsaglarda utgaşan patologiýaly näsaglar bilen deňeşdirilende EhoKG-da MI-ne häsiýetli gemodinamiki we geometriki görkezijileriň üýtgemeginiň netijesinde çep garynjygyň öwezini doluş mümkinçiligi azalýandygy, onuň ýygrylma işiniň peselmäge ýygyn edýändigini belenildi.

EDEBIÝAT

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow.* Türkmenistanda saglygy goraýşy ösdürmegiň ylmy esaslary. A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2007. - 96 s.

2. *Дзизинский А. А. Синькова Г.М., Шнрах В.В. и др.* Сравнительная оценка прогностической значимости факторов общего сердечно-сосудистого риска для развития

инсульта и инфаркта миокарда у больных с артериальной гипертензией // Артериальная гипертензия. – 2009. – Том 15, № 6. – С. 665-670.

3. Зволинская Е.Ю., Александров А. А. Оценка риска развития сердечно-сосудистых заболеваний у лиц молодого возраста // Кардиология. - 2010. - №8. – С. 37-47.

4. Зяблов Ю. И., Округин С.А., Орлова С.Д. Острые коронарные катастрофы у лиц до 40 лет: результаты 10-летнего наблюдения в Томске (1988-1997) по программе ВОЗ «Регистр острого инфаркта миокарда» // Кардиология. - 1999. –Том 39, № 11.- С. 47-50.

5. Молянова А.А. Никулина Н. Н. Прогностическая значимость нарушения ритма и внутрижелудочковой проводимости у больных с острым инфарктом миокарда // Российский медико-биологический вестник имени академика И. П. Павлова. - 2012. - №1. - С.138-143.

6. Селиверстова Д.В., Евсина О.В. Инфаркт миокарда у пациентов молодого возраста: факторы риска: течение, клиника, ведение на госпитальном этапе // Рязанский государственный медицинский университет им. акад. И. П. Павлова - Рязань, 2013. - С. 106-111.

FEATURES OF THE COURSE OF MYOCARDIAL INFARCTION COMBINED WITH ARTERIAL HYPERTENSION IN YOUNG AND MIDDLE-AGED PATIENTS

A. Mamedova

In recent years, there has been an active study of the course and features of the development of coronary heart disease, depending on gender and comorbid symptoms in various groups of patients, including young patients. Literature data indicate that the incidence of myocardial infarction among persons under 45 years of age is high and causes high pre-hospital mortality. In the work carried out a comparative analysis of risk factors, features of the clinical course and data of instrumental examination in young patients with myocardial infarction with and without a combination with arterial hypertension. In young patients without arterial hypertension, a decrease in the compensatory capabilities and contractility of the left ventricular myocardium is shown due to changes in hemodynamic and geometric parameters characteristic of myocardial infarction in comparison with patients with arterial hypertension.

ОСОБЕННОСТИ ТЕЧЕНИЯ ИНФАРКТА МИОКАРДА, СОЧЕТАННОЙ С АРТЕРИАЛЬНОЙ ГИПЕРТОНИЕЙ У БОЛЬНЫХ МОЛОДОГО И СРЕДНЕГО ВОЗРАСТА

А. Мамедова

За последние годы идет активное изучение течения и особенностей развития ишемической болезни сердца в зависимости от гендерных и коморбидных признаков в различных группах больных, в том числе среди молодых пациентов. Данные литературных источников свидетельствуют о

том, что заболеваемость инфарктом миокарда среди лиц до 45 лет высока и обуславливает высокую догоспитальную смертность. В работе проводился сравнительный анализ факторов риска, особенностей клинического течения и данных инструментального обследования у молодых больных с инфарктом миокарда в сочетании и без сочетания с артериальной гипертонией. У молодых больных без артериальной гипертонии показано уменьшение компенсаторных возможностей и сократительной способности миокарда левого желудочка из-за характерных для инфаркта миокарда изменений гемодинамических и геометрических показателей по сравнению с больными с артериальной гипертонией.

ASEPTIKI SOWUKLAMANYŇ PLASENTANYŇ
GISTOMORFOLOGIÝASYNA TÄSIRI

A. Mämmetgurbanowa

Kesel bejeriş fakultetiniň 4-nji ýyl talyby

Wajyplygy. “Halkyň Arkadagly zamanasynda” hormatly Prezidentimiziň baştutanlygynda bilim ulgamy ösýär we özgerýär. Geljegimiz bolan ýaşlaryň ylym bilen meşgullanmak islegi barha artýar. Munuň üçin ýokary okuw mekdeplerinde ähli şertler döredilýär.

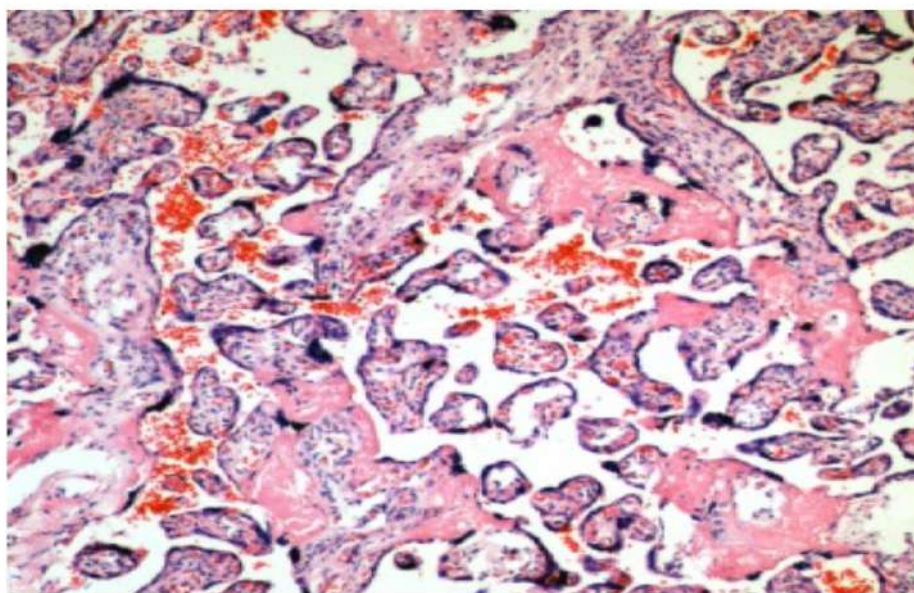
Saglygy goraýşy guramak örän çylşyrymly ylym bolmak bilen dürli nazary bilimleriň, täze tehnologiýalaryň we amaly lukmançylygyň aýratynlyklaryny öz içine alýar. Eneleriň we çagalaryň saglygyny goramak saglygy goraýşyň wajyp meseleleriniň biri bolup durýar. Bu ugurdan geçirilýän ylmy-barlag işleriň netijesinde çagalarda köp duş gelýän keselleriň (ganazlyk, dogabitdi keseller, dem alyş ýollarynyň keselleri, iýmitlenmäniň dowamly bozulmasy we başg.) öňüni almagyň, olary irki döwürde anyklamagyň we bejermegiň täze usullary ylmy taýdan esaslandyrylýar [1]. Lukmanlar we alymlar tarapyndan düwünçekden daşky agzalaryň morfologiýasyna we fiziologiýasyna bolan gyzyklanma ýyl-ýyldan artýar [3,5]. Ony düşündirmek üçin akuşerçilik patologiýasynyň howply görnüşlerini, ýagny toksikozlary, gidroamniony, az suwlulygy, plasentanyň amnionyň sowuklamasyny ýatlamak zerurdyr. Çünki, bu ýagdaýlar daşky gurşawyň ene organizminiň üsti bilen düwünçege ýetirýän zyýanly täsirine baglydyr [2,4].

Işiň maksady: Göwreliligiň dürli döwürlerinde (11-13 günlerinde) zeperlenen plasentanyň dokumalarynda ýüze çykýan sowuklama reaksiýasynyň morfologiýasynyň aýratynlyklaryny anyklamak.

Barlagyň materiallary we usullary. Ylmy iş ak reňkli alakalarda geçirildi. Jynsy taýdan ýetişen alakalaryň agramy 19-21 gramm. Olar tejribe we synag toparlara bölündi. Tejribe toparyna 18, synag toparyna bolsa 7 sany alaka alyndy. Del madda hökmünde ýüpek sapaklary alyndy. Hirurgiki ýüpek sapaklary tegelek damar iňnä geçirilip, 10 - 15 günüň dowamynda 96⁰-ly spirtiň ergininde ýatyryldy. Sapaklary girizmeden öň olar arassa fiziologik ergin bilen öllenildi. Tikin ýatgy

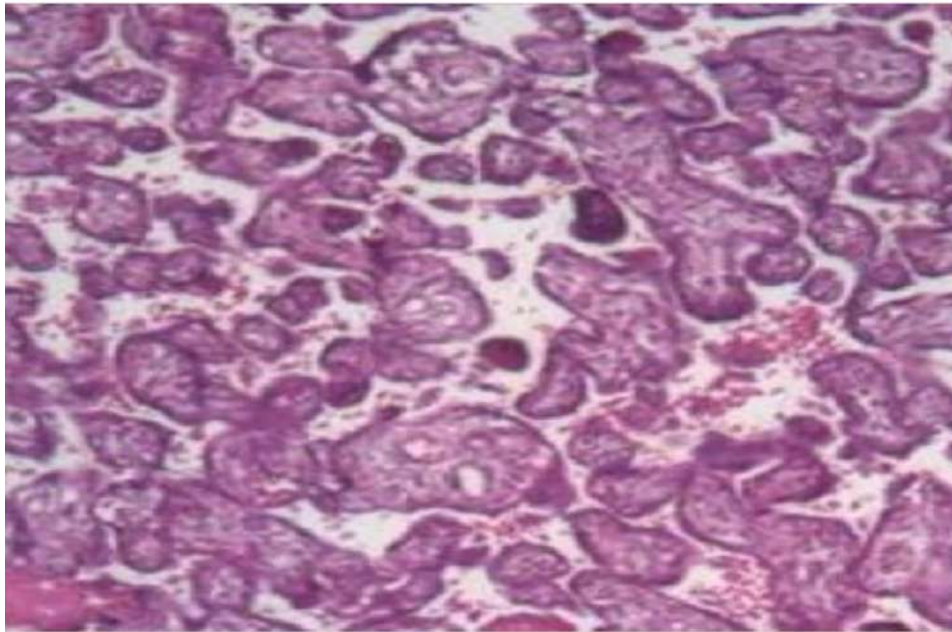
şahynyň üstünden plasentanyň ähli gatlaklaryndan geçirildi. Tejribe başlanandan soň 6, 12, 24 sagatdan soň placentada öwrenildi. Her ýagdaýda 6 sany alaka alyndy. Synag toparý üçin göwreliligi bozulmadyk alakalar ulanyldy. Material 10%-li formalinde we Karnuanyň ergininde berkidildi. Plasentantanyň dokumalarynda ýüze çykýan morfologik özgermeler gematoksilin-eozin bilen we Wan-Gizonyň usuly boýunça reňklenen kesimlerde öwrenildi. Olardan başga hem reňklemäniň sitohimiki usullary, ýagny nukleoproteazalary ýüze çykarmak üçin gallosianin-hromly kwassy, beloklary – ningidrin-ŞIF reaktiwini, birleşdiriji dokumany – Mallori usuly, uglewodlary - ŞIK reaksiýasy ulanyldy.

Barlagyň netijeleri. Tikin edilen haýwanlaryň plasentasy 6 sagatdan soň öwrenilende trofoblastyň bagjyklarynda dargan ojaklar ýüze çykýar (1-nji surat). Şol ojaklarda öýjükleri saklamaýan, togalak, gowşak oksifil, ownuk däneli ýa-da gomogen massalar belli edilýär. Zeperlenen zolagyň golaýyndaky hususy labirint üýtgän, 1-3 sany ýadro saklaýan trofoblastyň aýratyn bölekleri görünýär. Bularyň hemmesi mehaniki zeperlenmäniň netijesinde labirint bitewiliginiň bozulandygyny görkezýär.

1-nji surat. Göwreliligiň 11-13 günlerinde tikin edilen haýwanlaryň plasentasy (6 sagatdan soň). Trofoblastyň bagjyklarynyň dargan ojaklary.

Plasentanyň enelik böleginde adaty plasentada duş gelýän iki gatlak anyklanmaýar (2-nji surat). Äpet öýjükler düýpli özgerýär, biri-birinden aýrylan. ŞIK we ningidrin bilen reaksiýa geçirilende äpet öýjükleriň sitoplazmasy gowşak reňklenýär. Trofoblastik öýjükleriň arasynda dürli ölçegli öýjükleriň bölekleri görünýär. Zeperlenen zolakda, köplenç limfositleriň hasabyna geçýän, leýkositar infiltrasiýa ýüze çykýar.

2-nji surat. Göwreliligiň 11-13 günlerinde tikin edilen haýwanlaryň Plasentasynyň enelik bölümi (6 sagatdan soň).

Şeýlelikde, plasentanyň del madda goýberilen ýerinde 6 sagatdan soň enelik böleginde destruksiýa we leýkositar infiltrasiýanyň başlangyç döwri anyklanylýar.

Tikin edilen haýwanlaryň plasentasy 12 sagatdan soň öwrenilende destruksiýa, leýkositar reaksiýa hadysalaryň güýçlenmegi bilen birlikde del maddanyň daşynda birleşdiriji dokumanyň ösmegi ýüze çykarylýar.

Tikin edilen haýwanlaryň plasentasy 24 sagatdan soň öwrenilende plasentanyň hemme gatklarynda ýüze çykýan bozulmasy bilen bilelikde birleşdiriji dokumanyň güýçli ösmegi (Mallori bilen reňklenen preparatlarda) anyklanylýar. Del maddanyň daşynda kapsula emele gelýär. Fibroblastlaryň sany köpeliýär. Öýjügara maddanyň ŞIF-reaktiw bilen reňklenilişi güýçlenýär. Plasentanyň enelik böleginde äpet öýjükleriň ýadrolary dargaýar, sitoplazmasynda wakuolizasiýa ýüze çykýar.

Netije. Aseptiki sowulakma göwreliligiň 11-13 günlerinde plasentanyň gistomorfologiýasynyň özgermegine getirýär. Plasentanyň eksperimental sowuklamasyna birleşdiriji dokuma, simplast hem-de sitotrofoblast gatnaşýar we göwreliligiň şol döwürlerinde güýçli sowuklama hadysasy ýüze çykýar. Ol hem göwreliligiň howply döwürleri bilen gabat gelýändigini bilen bagly bolmagy mümkin.

EDEBIÝAT

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow.* Türkmenistanda saglygy goraýşy ösdürmegiň ylmy esaslary. A.: Türkmen Döwlet neşirýat gullugy, 2007. – S.22.

2. *Владимирова Н.Ю., Владимирова К.В.* Факторы риска востания плаценты. // *Здравоохранение Дальнего Востока.* – 2019. - № 3– С. 15–19.

3. *Савельева Г.М., Серова В.Н.* Акушерство: национальное руководство. – М.: ГЭОТАР – Медиа, 2018. – С. 1088.

4. *Стрижаков А. Н., Тимохина Е.* Патолофизиология плода и плаценты. - М.: ГЭОТАР – Медиа, 2015. – С. 176.

5. *Чистякова Г.Н. Ремизова И.И.* Морфологические и иммуногистохимические особенности плацентарной ткани при аномалиях прикрепления плаценты. //Российский вестник акушера – гинеколога. – 2019. – Т. 19, № 2. – С. 34 – 41.

HISTOMORPHOLOGICAL CHANGES OF PLACENTA AT ASEPTIC INFLAMMATION

A. Mammetgurbanova

Interest to the morphology and physiology extraembryonic organs with the side of theoretics and clinicians do not diminished many years.

Target of work – study of hemochorial placenta of the rat at the pregnancy time of 11-13 weeks after the insertion extraneous body (at aseptic inflammation).

At aseptic inflammation at the pregnancy time of 11-13 weeks result of the histomorphological changes of placenta. In the process of the experimental inflammation participate the connective tissue, symplast and cytophoblast. High intensity of the inflammation reaction of all tissues of placenta at the given time of pregnancy, probable is connected in order that coincide in time with critical period of development.

ГИСТОМОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ ПЛАЦЕНТЫ ПРИ АСЕПТИЧЕСКОМ ВОСПАЛЕНИИ

А.Мамметгурбанова

Интерес к морфологии и физиологии внезародышевых органов со стороны теоретиков и клиницистов не ослабевает многие годы.

Цель работы – изучение гемохориальной плаценты крыс на сроке беременности 11-13 недель после введения инородного тела (при асептическом воспалении).

Асептическое воспаление на сроке беременности 11-13 недель приводит к гистоморфологическим изменениям плаценты. В процессе экспериментального воспаления участвуют соединительная ткань, симпласт и цитотрофобласт. Высокая интенсивность воспалительной реакции всех тканей плаценты на данном сроке беременности, вероятно связана с тем, что совпадает по времени с критическим периодом развития.

**BUÝAN (GLICYRRHIZA GLABRA L.) KÖKÜNIŇ MINERAL DÜZÜMI
WE EKOLOGIÝA TAÝDAN ARASSALYGY**

M. Nazarowa

Medisina himiýasy kafedrasynyň mugallymy

Wajyplygy. Häzirki döwürde ýurdumyzda ösýän dermanlyk ösümlikleriň, has-da bejeriş-öňüni alyş häsiýeti bolan buýan kökünüň lukmançylykda ulanylmagyna uly üns berilýär. Lukmançylyk merkezleriniň köpüsinde buýan kökünüň ekstrakty dürli keselleriň öňüni almakda giňden peýdalanylýar.

Giň ýaýran we belli bolan dermanlyk ösümligi buýan (*Glycyrrhiza glabra* L.) ýabany görnüşde Orta Aziýa ýurtlarynda derýalaryň we ýaplaryň kenarynda köp duş gelýär. Dünýäde buýanyň 15 görnüşi duş gelip, biziň ýurdumyzda bu ösümligiň 4 görnüşi ösýär. Türkmenistanda buýan, esasan hem, Lebap welaýatynda, Amyderýanyň boýlarynda ösýär [1].

Buýan kösükliler maşgalasyna degişli bolan köpýyllyk otjumak ösümligidir. Himiki düzümi boýunça üçterpen saponinleri saklap, olar β -amirin tipli saponinleriň toparyna degişlidir. Buýan kökünüň düzümine başga-da wajyp biologik işjeň maddalaryň toparyna degişli esasy madda bolan glisirizin, glisionid A we B flavonoidleri, köpdürli fenol birleşmeleri – likwiritin, likwiritogenin, izolikwiritogenin, şeýle hem alkaloidler, steroidler, eýleýji maddalar, B we C witaminleri girýärler. Şeýle hem buýanyň kökünde kaliý, kalsiý, kremniý, magniý, natriý duzlary toplanýar [5].

Häzirki zaman lukmançylygynda buýan kökünüň ähmiýeti uludyr. Buýanyň bejerijilik häsiýetleri ylmy taýdan öwrenilip, onuň sowuklama garşy, wiruslara garşy, bakteriýalara garşy, demgysma garşy, antioksidant, immunsazlaýjy, gastroprotektiw, gepatoprotektiw, neýroprotektiw, kardioprotektiw häsiýetleriniň bardygy anyklanyldy [4].

Glisirizin, glisirretin turşusy we onuň birleşmeleri, üçterpenoidler buýanyň ekstraktynyň esasy işjeň düzüm bölekleridir. Bu birleşmeler RNK we DNK tipli SARS koronawirusyna, herpes, AIW, grip wiruslaryna, sitomegalowiruslara garşy işjeňligi ýüze çykarýarlar.

Glisiriziniň wirusly gepatite garşy täsiri anyklandy. Ol HCV ýokanç keseliniň başlangyç tapgyrynda wirusyň ýokuşmagynyň we bedene ýaýramagynyň öňüni alýar. Ýaponiýada we Hytaýda glisirizin dowamly wirusly B gepatitiň bejergisinde hassahanalarda 40 ýyla golaý ulanylyp gelýär.

Ýaňy-ýakynlykda käbir barlaglaryň netijesinde glisirriziniň we buýanyň ekstraktynyň ACE-2 reseptorlary bilen birleşip, wirusyň ýokuşmagyny we ýaýramagyny ingibirleýänligi bilen baglylykda, koronawirusa garşy täsiriniň bardygy anyklanylady. Glisirrizin Covid-19 ýokanjynyň bejergisinde täze serişdeleriň biri hökmünde Hytaýda ulanylýar [6].

Şeýlelik bilen, buýanyň ulanylyşynyň köp ugurlary öňden bäri adama bellidigine garamazdan, oňa bolan gyzyklanma gowşanok.

Işiň maksady. Türkmenistanyň çäginde ösýän buýan kökünüň mineral düzümine we ekologik taýdan arassalygyna baha bermek.

Işiň materiallary we usullary. Barlagy geçirmek üçin Lebap welaýatynda, Amyderýanyň boýlarynda ösýän buýan köki ulanyldy. Himiki, fotometriki, spektral, titrimetriki we grawimetriki barlaglar “Türkmengeologiýa” Döwlet Konserniniň barlaghanasynda geçirildi.

Barlagyň netijeleri. Himiki, grawimetriki barlaglaryň netijelerine görä, 450⁰C temperaturada 4% küllüginde buýanda kalsiniň 12825 mg/kg, kaliniň 3734 mg/kg, magniniň 3080 mg/kg, natriniň 2081 mg/kg, fosforyň 1076 mg/kg, kükürdiň 333 mg/kg mukdarlary kesgitlenildi.

Spektral mukdar barlagynyň netijeleri boýunça ösümligiň kökünüň düzüminde ýüze çykarylan elementleriň 6-sy makro- (Ca, K, Mg, Na, S, Si); 32-si mikroelementler, 8-si bolsa ultramikroelementlerdir.

Ýüze çykarylan elementleriň mukdarlary öwrenilýän ösümligiň kökünde üýtgeýändirler we olaryň konsentrasiýalarynyň azalýan tertibi şeýledir:

Ca>K>Mg>Na>S>Si>P>Sr>Ta>Fe>Ba=Cu=Al>Gd>Zn>Hf=Cd>As>Y=Zr=
Mn>Nb=Li=W=La=U>Sb=Co=Au>Ge=Pt=In>Ti=Cr>Ni>Ga=Sn=Tl>Bi>V>Sc=
Yb>Pb>Mo>Ag>Be.

Konsentrasiýalaryna baglylykda buýanyň düzümindäki elementleri 6 topara bölüp bolýar, ýagny:

- 1000 mg/kg – dan ýokary bolan elementleriň sany 4 (Ca, K, Mg, Na) - 8,7%;
- 100 -1000 mg/kg aralygynda bolan elementleriň sany 2 (S, Si) - 4,3%;
- 10 -100 mg/kg aralygynda bolan elementleriň sany 4 (Fe, Sr, P, Ta) - 8,7%;
- 1 - 10 mg/kg aralygynda bolan elementleriň sany 7 (Zn, Ba, Cu, Al, Hf, Gd, Cd) -15,2%;
- 0,1 -1 mg/kg aralygynda bolan elementleriň sany 18 (Mn, Nb, Li, Ti, Sb, Cr, Ge, Ni, Co, W, As, Pt, Zr, La, In, Au, U, I) - 39,1%;
- 0,1mg/kg-dan pes bolan elementleriň sany 11 Pb, V, Bi, Ga, Mo, Sn, Be, Ag, Tl, Sc, Yb) - 23,9%;

Netijede, elementleriň esasy bölekleriniň mukdarlary 0,1-1mg/kg aralykda we ondan aşakda saklanýar we bu görkezijiler – 63%.

Derman ösümlükleriniň ekologiýa taýdan arassalygy olaryň düzümindäki agyr metallaryň we zäherli elementleriň (Cd, As, Pb, Sb, Be we beýlekileriň) bar bolan mukdarlary bilen kesgitlenilýär [2]. Barlaglaryň netijesinde ösümligiň düzüminde adam bedeni üçin zyýanly bolan biofil mikroelementleriň (Mn, Zn, Cu), agyr metallaryň (Pb, Cd, Sb, Be, Cr, Ni, Ge) hem-de amfoter birleşmeleriniň (As)

bardygy ýüze çykaryldy. Olar konsentrasiýalarynyň pese gaçmak tertibinde şeýle ýerleşdirler: Cu>Zn>Cd>As>Mn>Sb>Ge>Cr>Ni>Pb>Be.

Bu elementleriň ösümlikleriň düzümindäki rugsat berilýän çäkleri, degişlikde (mg/kg hasabynda); Mn – 20-70; Zn – 15-150; Cu – 3-40; Cd – 0,05-3,0; As – 0,01-1,5; Pb – 0,1-10,0; Sb – 0,01-0,3; Be – 0,001-0,4 deňdirler [3].

Deňşdirmeler bar bolan zyýanly hasaplanýan bu elementleriň buýanyň kökündäki mukdarlarynyň ösümlükler üçin rugsat berlen mukdarlaryndan ýokary däldigini görkezýär. Bu bolsa Türkmenistanyň çäginde ösýän buýanyň adam bedeni üçin howpsuzlygyna we ekologiýa taýdan arassalygyna şaýatlyk edýär.

Buýanyň düzümünde ýokary derejede Ca, K, Mg, Na, Si, S elementleriň barlygy subut edildi. Bu maddalaryň bedende ähmiýeti örän ýokary. Belli bolşy ýaly, Na⁺ we K⁺ ionlary nerw öýjükleriniň perdelerinden nerw impulslarynyň geçirmegine gatnaşýarlar. Ýüregiň we kelle beýnisiniň kadaly işleýşi K⁺ we Na⁺ ionlaryň konsentrasiýalarynyň berk gatnaşygyna baglydyr. Mg - kadaly ýaşawyşda örän ähmiýetlidir, sebäbi ol uglewodlaryň we fosfatidleriň çalşygyna gatnaşýan karboksipeptidazalaryň, adenzotrifosfatazalaryň, holinesterazalaryň, fosforilazalaryň we başga-da köp ferment ulgamynyň düzümine girýär. Mg²⁺ nerw ulgamyna täsiri boýunça Ca²⁺ ionlarynyň antagonistidir. Olaryň biri-birine garşylykly täsirleri ýüregiň işleýşinde ýüze çykýar. Ganda Mg²⁺ ionlarynyň birden pese düşmegi howply täze döerme kesellerinde duş gelýär, şol wagtda Ca²⁺ ionlarynyň mukdary hem peselýär. Mg²⁺ ionlarynyň ýetmezçiligi miokardyň infarktyna getirýär. Bedende kalsiniň esasy toplanýan ýeri süňk dokumasdyr. Kalsiý süňk döwürmelerinde, süňk gabarçagynyň emele gelmek hadysasyna gatnaşýar. Ca²⁺ ionlary dokumalaryň kolloid häsiýetlerine täsir edip (çişmek, geçirijilik), lagtalanmak hadysanyň gerekli komponenti bolup durýar, allergiýa we çiş hadysalaryny peseldýärler.

Netije. Soňky üç ýylyň (2018-2021 ýý.) edebiýat çeşmeleriniň seljermesi netijesinde buýanyň SARS koronawirusyna, geres, AIW, grip wiruslarynyň, sitomegalo wiruslara garşy ýokary işjeňligi ýüze çykaryldy. COVID-19 ýokanjynyň bejergisinde täze serişdeleriň biri hökmünde ýokary işjeňlik mehanizmi öwrenildi.

Ösümligiň kökünüň mineral düzüminiň baýlygy we giňligi subut edildi: 45-den gowrak elementler hasaba alyndy. Ýüze çykarylan elementleriň ösümligiň kökünde 6-sy makroelementler bolup, 34-si mikroelement we 8-si ultramikroelementlerdir.

Türkmenistanyň çäginde ösýän buýan kökünüň düzümünde adam bedeni üçin zyýanly bolan biofil mikroelementleriň (Mn, Zn, Cu), agyr metallaryň (Pb, Cd, Sb, Be, Cr, Ni, Ge) hem-de amfoter birleşmesiniň (As) bardygy ýüze çykaryldy. Ösümligiň düzümünde agyr metallaryň we zäherli elementleriň mukdarlarynyň rugsat berilýän çäklerinden ýokary däldigi görkezildi, şeýle hem bulara esaslanyp, buýanyň adam bedeni üçin howpsuzlygy we ekologiýa taýdan arassalygy kesgitlenildi.

EDEBIÝAT

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanyň dermanlyk ösümlikleri, T.II. – A.: Türkmenistanyň neşirýat gullugy, 2010. –141 s.
2. *Kokanow A., Amangeldiýewa A., Nursähedowa N.* Türkmenistanyň ekologik taýdan arassa derman ösümlikleri // Türkmenistanyň lukmançylygy.- 2012.-№5. - S.23-26.
3. *Гравель И.В., Петров Н.В., Самылина И.А. и др.* Определение содержания тяжёлых металлов в лекарственном растительном сырье // Фармация - 2008, - №7.- С. 3 – 5.
4. *Кароматов И.Д., Юсупова Г.С.* Нейропротективные свойства солодки // Биология и интегративная медицина. – 2018. - №8. –С. 79-90.
5. *Муравьёва Д.А.* Фармакогнозия.– М.:Медицина,1991. – С.257 – 266.
6. *Adel A. Goma, Yasmin A. Abdel-Wadood*, The potential of glycyrrhizin and licorice extract in combating COVID-19 and associated conditions. // *Phytomedicine Plus* 1 - 2021. - Vol.1, № 3 <https://doi.org/10.1016/j.phyplu.2021.100043>

THE MINERAL INGREDIENTS OF THE LICORICE ROOT AND ITS ECOLOGICAL PURITY

M. Nazarova

Currently, much attention is paid to the use of licorice root in modern medicine for therapeutic and prophylactic purposes. The greatest amount of the main active substance of liquorice, glycyrrhizin is contained in the roots of plant. The flavonoids glycionide A and B, phenolic compounds – liquoritin, liquiritogenin, isoliquiritogenin, alkaloids, tannins, vitamins B, C were found as well. In modern medicine liquoriceroot is widely used.

The mineral ingredients of the liquoriceroot were analyzed. According to the chemical, gravimetric analysis' result in 450°C - 4%, calcium content in licorice root is – 12825 mg/kg, potassium – 3734 mg/kg, magnesium – 3080 mg/kg, sodium – 2081 mg/kg, phosphorus – 1076 mg/kg, sulfur – 333 mg/kg.

Liquorice found in the territory of Turkmenistan has such ingredients as biophilic microelements and heavy metals, but their content does not fundamentally exceed yhe permissible norms in its root. Based on these data, it is concluded that licorice grown in the territory of Turkmenistan is save and ecologically pure.

МИНЕРАЛЬНЫЙ СОСТАВ И ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ЧИСТОТА СОЛОДКОВОГО (GLYCYRRHIZA GLABRA L.) КОРНЯ

М. Назарова

В настоящее время уделяется большое внимание использованию в лечебно-профилактических целях солодкового корня в современной медицине. Основное действующее вещество солодки – глицирризин в наибольшем количестве содержится в корнях растения. Определены так же

флавоноиды глиционид А и Б, фенольные соединения – ликвиритин, ликвиритогенин, изоликвиритогенин, алкалоиды, дубильные вещества, витамины В, С. В современной медицине солодковый корень применяется очень широко.

Были проведены анализы минерального состава солодкового корня. По результатам химического, гравиметрического анализа зольность при 450°С - 4%, содержание кальция в солодковом корне составляет – 12825 мг/кг, калия - 3734мг/кг, магния - 3080мг/кг, натрия - 2081мг/кг, фосфора – 1076 мг/кг, серы - 333мг/кг.

В составе солодки, произрастающей на территории Туркменистана были обнаружены биофильные микроэлементы и тяжелые металлы, но содержание их в корне не превышает допустимых норм. На основании этих данных следует вывод о безопасности и экологической чистоте солодки, произрастающей на территории Туркменистана.

**DOWAMLY ORTAKY OTITLERIŇ ÝERLI GAÝRA ÜZÜLMELERINIŇ
ETIOLOGIK WE BARLAG AÝRATYNLYKLARYNA SELJERME**

D. Rzaýew

Gulak, burun, bokurdak keselleri kafedrasynyň aspiranty

Wajyplygy. Ýiti we dowamly ortaky otitleriň gulak, burun, bokurdak (GBB) keselleriniň arasyndaky ýyglylygy barada dürli klinikalardan alnan maglumatlara laýyklykda, olar 11-31,5% aralyklarda duş gelýärler. Bu keseliň diňe dowamly ortaky otitlere degişlisi bolsa 8-27,2% çäklerinde gabat gelýär. Soňky görkezijileriň ýyglylygy biziň ýurdumyzda hem pes däl, ol dürli ýyllaryň maglumatlaryna laýyklykda, 28-40,5% aralykda gabat gelýär. Dowamly ortaky otitler bilen baglanyşykly ýerli gaýra üzülmeleriň - granulýasiýa, polip, kista we ş.m. duş geliş ýyglylyklary barada edebi çeşmelerde degişli maglumatlara gabat gelmek kyn. Olaryň gelip çykyşy barada alymlaryň pikirleri, esasan, iki topara bölünýär. Birinji toparyň tarapdarlary ýerli gaýra üzülmeleriň ýüze çykmasyny mikrobiologik barlaglaryň netijesinde gulakdan bölünip çykýan suwuklyklardan bakterial floralaryň, esasan hem, aeroblaryň; *Staphylococcus aureus*, *Pseudomonas aeruginosa*; enterobakteriýalaryň *Klebsiella spp.*, *Eseheriehia coli*, *Proteus spp.* hem-de anaeroblaryň; *Prevotella spp.*, *Fusobacterium spp.*, *Porphyromonas spp.* we ş. m. ýüze çykarylmagy bilen baglanyşdyrýarlar. Ikinji toparyň tarapdarlary bolsa dowamly ortaky otitlerde ýerli gaýra üzülmeleriň döremegini bedeniň immun reaktiwliginiň üýtgemegi - gipersensibilizasiýa hadysalary bilen düşündirýärler. Has takygy, käbir ýagdaýlarda dürli allergenler, gyjyndyryjylar giperergiki reaksiýalary döredip, dokumalarda proleferativ hadysalary emele getirýärler [1-4].

Käbir alymlaryň geçiren ylmy-barlag işleriniň netijelerine görä, dowamly otitler bilen baglanyşykly ýerli gaýra üzülmelerde ulanylýan adaty antibakterial bejergiler az täsirli bolup, ýerli gipersensibilizasiýanyň güýçlenmegine we olaryň tiz-tizden gaýtalanyp durmagyna, seýrek ýagdaýlarda bolsa otogen introkranial gaýra üzülmeleriň döremegine şert döredýär. Ototoksiki täsirli antibiotikler bolsa, näsaglaryň eşi diş ukybyny dürli derejelerde peseltmek bilen, patologiýanyň durmuşy ähmiýetini has-da ýokarlandyryýarlar [5].

Bu keselleri kesgitlemekde otorinolog lukmanlarynyň esasy barlag usullarynyň biri otoskopiýadyr. Emma bu usul deprek perdesiniň hem-de ortaky gulagyň ýagdaýyny, deprek perdesindäki deşiğiň ölçegini, nemli bardasyndaky

(mukozit, granulýasiýa, polip, kista, holesteatoma) hem-de eşideş süňkjagazlaryndaky patologik üýtgeşmelerini we bolünip çykýan nemli, iriňli suwuklyklaryň aýratynlyklaryny kesgitlemäge mümkinçilik bermeyär [6].

Ýeri gelende bellesek, Mähriban Arkadagymyzyň taýsyz tagallasy bilen lukmançylyk amalyýetine giňden ornaşdyrylýan täze innowasion barlag usullary: wideo-, mikro-, otoendoskopiýa, akumetriýa, audiometriýa, kompýuter tomografiýasy (KT), magnit rezonans tomografiýasy (MRT) dowamly ortaky otitleri we olaryň ýerli gaýra üzülmelerini aýdyňlaşdyrmaga ýardam berýär we bu ugurdan ylmy-barlag işlerini ýerine ýetirmäge hem giň mümkinçilikleri döredýär.

Işiň maksady: Dowamly ortaky otitleriň ýerli gaýra üzülmeleriniň etiologik we innowasion barlag aýratynlyklaryna baha bermek.

Işiň materiallary we usullary. Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministriliginiň S.Nyýazow adyndaky Bejeriş-maslahat beriş merkeziniň (BMBM) gulak, burun, bokurdak keselleri bölümünde 2014-2018-nji ýyllar aralygynda dowamly ortaky otitleriň ýerli gaýra üzülmeleri bilen 5-65 ýaş aralykdaky 390 näsagda ylmy-barlag işleri geçirildi. Olaryň 203-si (52,1%) erkek we 187-si (47,9%) zenan adamlardyr (1-nji tablisa).

1-nji tablisa

Dowamly ortaky otitleriň ýerli gaýra üzülmeleri bilen ýatymlaýyn bejergi alan näsaglaryň ýaş we jyns aýratynlyklary

Näsaglaryň ýaşy	Näsaglar				Jemi	
	Erkekler		Zenanlar		n	%
	N	%	N	%		
5-15	27	13,3	26	14,0	53	13,5
15-30	70	34,5	62	33,0	132	34,0
30-50	61	30,0	58	31,0	119	30,5
50-65	45	22,2	41	22,0	86	22,0
Jemi	203	100	187	100	390	100

1-nji tablisadan görnüşi ýaly, barlagda bolanlaryň esasy bölegini zähmete ukyply bolan 15-50 ýaş aralykdaky näsaglar (32,25%) tutýar. Alnan maglumatlar keseliň durmuşy ähmiýetiniň bardygyny tassyklaýar.

Barlag dowamly ortaky otitli näsaglaryň arzyny we keseliň anamnezini öwrenmekden başlandy. Soňra otorinofaringologoskopiýa, otoendoskopiýa, akumetriýa, audiometriýa we laborator barlaglary geçirildi. Zerur bolan ýagdaýlarda çekge süňkleriniň rentgenografiýasy, kompýuter tomografiýasy (KT) we magnit rezonans tomografiýasy (MRT) hem ulanyldy. Şeýle-de, näsaglaryň gatnaw kartalary, GBB keselleri bölümi boýunça ýyllyk hasabatlary we kesel taryhlarynyň maglumatlary seljerildi. Alnan maglumatlaryň netijelerine statistiki taýdan baha berildi.

Barlagyň netijeleri. *Dowamly ortaky otit keseliniň beýleki GBB keselleriniň arasyndaky ýygylgyna seljerme.* S.Nyýazow adyndaky BMBM-iň GBB keselleri bölüminiň maglumatlaryna görä, 2014-2018-nji ýyllar aralygynda jemi 15084 sany ýatymlaýyn bejergide bolan näsaglaryň 2060-sy (13,7%) dowamly ortaky otitli näsaglara degişlidigi kesgitlendi we olar bilen baglanyşykly dürli görnüşli ýerli gaýra üzülmeleriň bolsa 390 (19%) ýagdaýda gabat gelýändigini ýüze çykaryldy.

Dowamly ortaky otitli näsaglaryň arzlaryna we kerrewlik görkezijilerine seljerme. Näsaglaryň esasy arzlary barlagda bolanlaryň 95%-inde: gulakdan patologik suwuklyklaryň akmagy, käte bedeniniň gyzgynlygynyň subfibril derejelerde ýokarlanmagy, eşidişiniň peselmegi we gulakdaky dürli görnüşdäki ýüze çykýan gopgunlardan ybarat boldy. Galan 5% näsaglarda bellenilen alamatlardan başga-da kellagyry, ysgynsyzlyk, ulgamlayyn başaýlanma, ýürek bulanmasy we ş.m. ýüze çykyp, olar dowamly ortaky otitler bilen baglanyşykly gaýra üzülmeleriň (labrintit, kelle beýni absessi, meningit we başgalar) dörendigini alamatlandyrdy. Dowamly ortaky otitler bilen baglanyşykly gulakdaky agyry alamatlary öwrenilende, barlagda bolanlaryň 273-sinde (70%) gulakda agyryny duýmaýandygy we 117 (30%) näsagda diňe sähel duýulýan agyry alamatlarynyň bolýandygy ýüze çykaryldy. Gulakdan akýan iriňiň häsiýeti öwrenilende, onuň barlagda bolanlaryň 82-sinde (21%) ýakymсыз ysly; 258-sinde (66,2%) yssyzdygy we 50 (12,8%) näsagda gulakdan diňe nemli suwuklygyň akýandygy hasaba alyndy.

Dowamly ortaky otit bilen keselli näsaglaryň 343-sinde (88%) eşidişiniň dürli derejelerde peselmegi we onuň bilen baglanyşykly gopgunlar anyklanyldy. Galan 47 näsagda (12%) eşidişiniň peselmegi bilen baglanyşykly arzlary bolmasa-da, olarda geçirilen ýörite barlaglar (audiometriýa, timpanometriýa) bu näsaglarda hem eşidişiniň peselýändigini kesgitlendi.

Geçirilen enjamlaýyn barlaglar näsaglaryň 42%-inde kerrewligiň konduktiv görnüşini ýüze çykardy. Kerrewligiň bu görnüşiniň derejeleri - barlagda bolanlaryň 15,5%-inde I-II; 21,5%-inde II-III we diňe 5%-inde IV derejä degişli edildi. Kerrewligiň neýrosensor görnüşiniň näsaglaryň 23%-inde kesgitlenip, olaryň dereje görkezijileri şulardan ybarat boldy: ýagny barlag geçirilenleriň 9,5%-inde I-II; 11,5%-inde II-III we diňe 2%-inde IV dereje ýüze çykaryldy. Geçirilen barlaglar näsaglaryň 35%-inde garyşyk görnüşdäki kerrewlik kesgitlenip, ol görkezijiler näsaglaryň 13,5%-inde I-II; 17,5%-de II-III we diňe 4%-inde IV derejelere deň boldy.

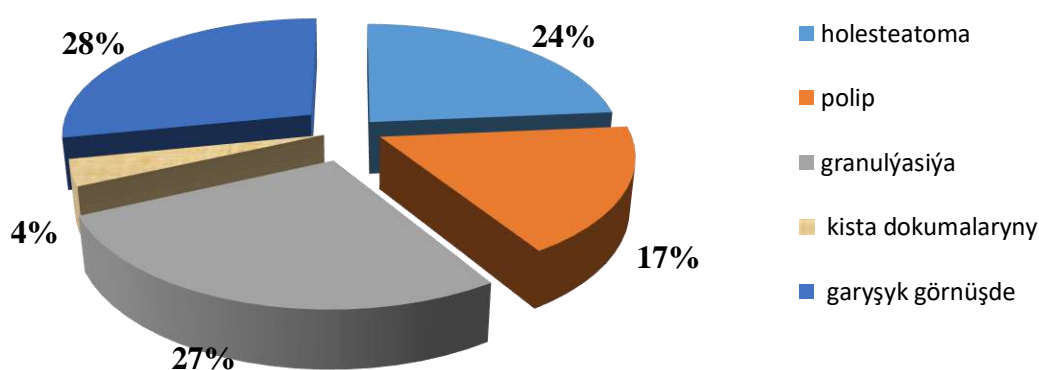
Keseliň etiologik gelip çykyşyna seljerme. Keseliň anamnezi öwrenilende, näsaglaryň 34%-i özlerinde otit keseliniň ýokarky dem alyş ýollarynyň dürli gaýnaglamalaryndan soň ýüze çykandygyny aýtdylar. Olaryň 55%-i keseli allergiki rinofaringolaringitler bilen baglanyşdyrdylar. Barlagda bolanlaryň 11%-i bolsa keselini hiç sebäp bilen hem baglanyşdyryp bilmediler. Ýeri gelende bellesek, bu näsaglarda geçirilen rinofaringoskopiýa, rentgen barlaglarynda otitler bilen utgaşykly burun we burunýany boşluklarynyň, damagyň ýiti we dowamly patologiýalary 89% ýagdaýda ýüze çykaryldy. Soňky maglumatlar keseliň

döremeginde burun we burunýany boşluklarynyň, damagyň bilelikde gelýän keselleriniň aýratyn ornunyň bardygyna şaýatlyk edýär.

Otoendoskopiýa (adaty, wideoendoskopiýa, mikroskopiýa görnüşleri geçirilende) we kelle beýnisiniň KT hem-de MRT barlag usullaryna seljerme. Otoendoskopiýa deprek boşlukdaky ýagdaýlara wizual baha bermeklige giň mümkinçilikleri döretdi. Hususan-da, deprek perdesindäki deşigiň ýerleşýän ýeri, onuň gyralarynyň ýagdaýlar (galňamagyna, nagralanma we ş.m.), şeýle-de ortaky gulakda - mukozit, granulýasiýa, polip, kista, holesteatomanyň emele gelmeleri, eşidiş süňkjagazlarynyň deformasiýalary, labirintdäki penjireleriň ýagdaýy we bolünip çykýan patologik suwuklyklaryň aýratynlyklary kesgitlenildi.

Kelle beýnisiniň KT hem-de MRT barlag usullary, endoskopik barlaglarda emzik şekilli ösüntgidäki, içki gulakdaky, kelle beýnisindäki görüp bolmaýan patologik üýtgemelere baha bermäge ýardam berdi.

Geçirilen barlaglaryň netijesinde ýüze çykarylan dowamly ortaky otitleriň ýerli gaýra üzülmeleriniň görnüşleri 1-nji diagrammada aýdyňlaşdyrylýar.

1-nji diagramma. Dowamly ortaky otitleriň ýerli gaýra üzülmeleri.

1-nji diagrammadan görnüşi ýaly, dowamly ortaky otitleriň ýerli gaýra üzülmeleri 390 näsagda kesgitlenildi. Olaryň 92-sinde (24%) hirurgik bejergilere görkezme bolup durýan holesteatoma, 68-sinde (17%) polip, 106-synda (27%) granulýasiýa, 14-sinde (4%) kista we olar garyşyk görnüşde 110 (28%) näsagda duş geldi.

Netije: Dowamly ortaky otitler gulak, burun, bokurdak bölümünde ýatymlaýyn bejergi alan näsaglaryň 13,7% -ini tutup, olar bilen baglanyşykly ýerli gaýra üzülmeleriň ýygylgy 19%-e barabar boldy. Dowamly ortaky otit keselli näsaglardaky kliniki alamatlaryň ýygylgy: gulakdan patologik suwuklyklaryň akmagy: iriňli ýakymсыз ysly - 21% (epitimponitde), iriňli yssyz - 66,2%, diňe nemli suwuklyk - 12,8%, gulakda onçakly uly bolmadyk agyry 30% we agyry duýgusynyň bolmazlygy 70%. Eşidişiň peselmesi; konduktiv - 42%, neýrosensor -

23% we garyşyk görnüşde 35%. Burun we burunýany boşluklaryň, damagyň ýiti we dowamly patologiýalary ortaky otitleriň döremegine statistiki taýdan ygtybarly şert bolup durýar ($p < 0,05$). Dowamly ortaky otitleriň we allergiki rinofaringolaringitleriň utgaşmagy ýerli gaýra üzülmeleriň emele gelme töwekgelçiligini 55%-e çenli ýokarlandyrýar. Dowamly ortaky otitleriň ýerli gaýra üzülmeleriniň görnüşleriniň ýygylgy: holesteatoma - 24%, polip - 17%, granulýasiýa - 27%, kista - 4% we olaryň garyşyk görnüşleri - 28%.

EDEBIÝAT

1. *Atamyradow M.A., Garaýew T.A., Nyýazowa H.N.* S.Nyýazow adyndaky BMBM-iň GBB keselleri klinikasynda bejergi alan näsaglaryň käbir görkezijileri // TDLI-niň ylmy konferensiýasynyň materiallary. - Aşgabat, 2002.– S. 7.

2. *Гаров Е.В., Хамзалиева Р.Б., Зеленкова В. Н. и др.* Обращаемость и лечение больных с хроническим гнойным средним отитом // Вестник оториноларингологии. – 2018. - №5. – С. 26-30.

3. *Гуров А.В., Гусева А.Л.* Микробиологические особенности хронического гнойного отита и их влияние на течение заболевания // Вестник оториноларингологии. – 2007. - №2. – С. 7-10.

4. *Еремينا Н.В., Владимирова Т.Ю., Еремин С.А., Головизнина К.С.* . Региональная распространенность воспалительных заболеваний уха и их лечение с учетом чувствительности микрофлоры // Медицинский альманах. – 2008. –№ 3. – С. 51–53.

5. *Крюков А.И., Лучихин Л.А. Магомедов М.М. и др.* Клинические рекомендации «Хронический гнойный средний отит» // Москва – Санкт-Петербург – 2014. - 33с.

6. *Семенов Ф.В.* Отомикроскопическое обследование больных с патологией среднего уха // Вестник оториноларингологии. – 2001. - №4. – С. 48-50.

ANALYZIS OF ETIOLOGICAL AND RESEARCH PECULIARITIES OF LOCAL COMPLICATIONS OF THE CHRONIC OTITIS

D. Rzayev

In the scientific work is given analyze of etiological and research peculiarities of local chronic otitis media and their local complications (granules, polyp, cyst and etc). In the formations of complication of pathology was revealed the basic significance of phenomenon of hypersensitizing in tissues, and also statistically given assessment of the frequency of the disease.

In the diagnosis of chronic otitis media and their local complications, acceptable methods of otoendoscopy, computed tomography (CT), acumetry have been proposed, which were applied independently and in combination. And also the assessment of the results of the research by the method of comparison is given.

АНАЛИЗ ЭТИОЛОГИЧЕСКИХ И ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ МЕСТНЫХ ОСЛОЖНЕНИЙ ХРОНИЧЕСКИХ СРЕДНИХ ОТИТОВ

Д. Рзаев

В научной работе даётся анализ этиологических и диагностических особенностей хронических средних отитов и их местных осложнений (грануляция, полип, киста и т.п.). В образовании осложнений патологии было выявлено основное значение явлений гиперсенсibilизации в тканях, а также статистически дана оценка частотности заболевания.

В диагностике хронических средних отитов и их местных осложнений предложены приемлемые методы отоэндоскопии, компьютерной томографии (КТ), акуметрии, которые были применены самостоятельно, так и комбинированно. А также дана оценка результатам исследования методом сравнения.

**DOWAMLY DIAREÝALY ÇAGALARYŇ ÖSÜŞINDÄKI
BOZULMALARYŇ KLINIKI ALAMATLARY WE HOWP FAKTORLARY**

D. Şamamedowa

**Pediatriýa boýunça diplomdan soňky taýýarlyk kafedrasynyň
kliniki ordinatory**

Wajyplygy: Ýmit siňdiriş ulgamynyň keselleri çagalaryň arasynda has ýaýran patologiýalaryň biri bolup, dem alyş ýollarynyň kesellerinden soň ikinji ýerde durýar [1,4]. İçegäniň dowamly kesellerini öwrenmäge bolan gyzyklanmanyň artmagy dünýäde bu keseller bilen keselleýjiligiň köpelmegi bilen baglydyr. Dowamly içgeçme bilen geçýän keseller madda çalşygynyň çuň bozulmalaryna getirip, diňe bir ýmit siňdiriş ulgamynyň däl, eýsem beýleki ulgamlar tarapyndan hem üýtgeşmeleri ýüze çykarýarlar [2,5,6].

Makro- we mikroelementleriň çaganyň bedeniniň psihomotor we kognitiw ösüşlerindäki we çagada rezistentligiň emele gelmegindäki ornuny göz önünde tutup, içgeçmeli çagalarda ýetmezçilik (defisit) ýagdaýlarynyň emele gelme mehanizmini, kliniki ýüze çykmasyny öwrenmek we bu keselleriň patogenetiki bejergisini esaslandyrmak möhüm meseleleriň biri bolup durýar.

Işiň maksady: çagalaryň ösüşine dowamly diareýanyň ýetirýän täsirini öwrenmek.

Barlagyň materiallary we usullary: Barlag maksady bilen iki hepdeden uzak möhletli günde 3 we ondan köpsanly içgeçmeden ejir çekýän 1-6 ýaş aralykdaky 50 sany çaga birinji, ýagny esasy (barlag) topara, şol ýaşdaky içi geçmeýän 20 sany çaga bolsa deňeşdirme toparyna girizildi.

Iki topardaky çagalaryň hemmesine kliniki obýektiv barlaglar synalar we ulgamlar boýunça deň derejede geçirildi. 1 ýylyň dowamynda her 3 aýdan çagalaryň saglyk ýagdaýyna dinamikada baha bermeklik ýola goýuldy.

Barlag işi 2019-2021-nji ýyllarda geçirildi. Ylmy-barlag işine Myrat Garryýew adyndaky TDLU-nyň EweÇSG OYM-niň somatika bölümüne ýüz tutan çagalalar alyndy.

Barlanan çagalaryň hemmesiniň arzlary we anamnezi öwrenildi, fiziki we nerw-psihiki ösüşine baha berildi. Fiziki ösüşe baha bermek üçin sentil usuly we çaganyň ösüşiniň BSGG tarapyndan hödürlenen fiziki ösüşiniň grafikleri ulanyldy, boý/ýaş, agram/ýaş we agram/boý görkezijileri boýunça baha berildi. Nerw-psihiki ösüşü bahalandyrmak umumy kabul edilen görkezmeler esasynda ýerine ýetirildi we

ol ýaşyna görä çaganyň hereket, gürlýiş, kongitiw we emosional ösüşini öz içine aldy.

Barlagyň netijeleri. Çagalaryň hassahana ýerleşdirilendäki esasy arzlary: dowamly wagtal-wagtal bolup durýan içgeçme, boýunyň ösüşiniň saklanmagy, agramynyň peselmegi, garnynyň agyrmagy, dowamly ysgynsyzlyk, ukynyň bozulmagy, nerw-psihiiki ösüşden yza galmagy, gaýtalanýan aftoz stomatiti, atopiki dermatit.

Alnan kliniki-barlaghana maglumatlarynyň netijesinde: näbelli etiologiýaly enterokolitler – 13 (26%), wirus diareýasy – 16 (32%), funksional diareýalar – 5 (10%), içege disbakteriozy - 5 (10%), fermentopatiýa we malabsorbsiýa sindromy -11 (22%) çagada hasaba alyndy.

Esasy topardaky çagalaryň 39-synda (78%) utgaşýan kesel hökmünde ikilenji fermentopatiýa, 7-sinde (14%) bolsa içege disbakteriozy bilelikde duş geldi. Gurçuk inwaziýasy esasy topardaky çagalaryň her 5-sinde anyklanylýan bolsa, deňşdirme topardan diňe 3 çagada (6%) ýüze çykaryldy.

Esasy toparada barlanan çagalaryň agram we boý ösüşiniň ýaşyna görä peselmegi anyklanyldy: distrofiýanyň gipotrofiýa görnüşiniň I derejesi 13 çagada (26%), II derejesi 9 çagada (18%), III derejesi 6 çagada (12%), boý ösüşiniň peselmegi bolsa 27 çagada (54%) ýüze çykaryldy.

1-nji tablisa.

Dürli ýaşlardaky dowamly içgeçmeli çagalaryň toparlarynda fiziki we nerw psihiki ösüşin görkezijileri

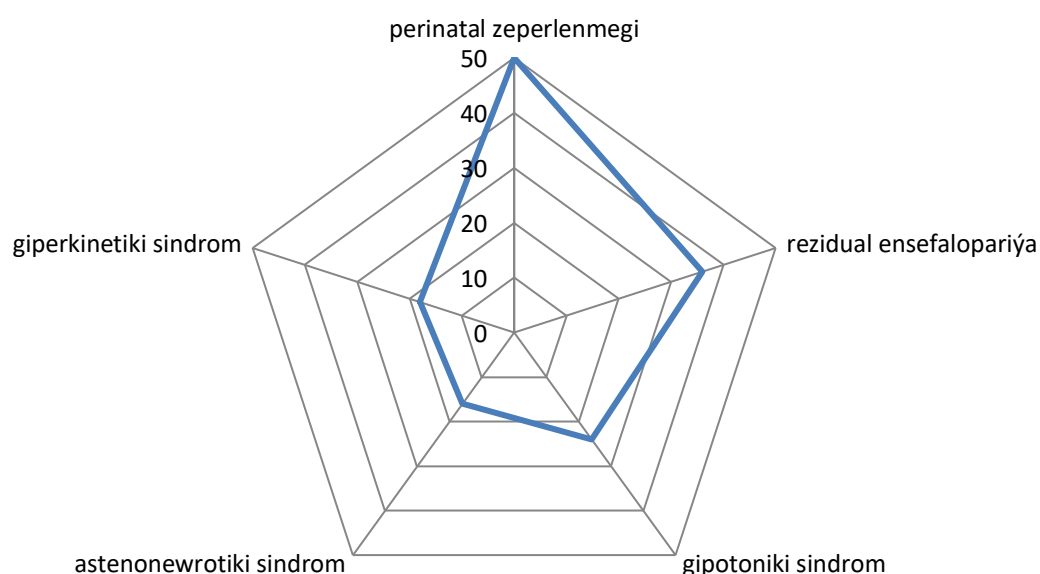
Kliniki alamatlar	1-3 ýaş çenli (n = 25)		3-6 ýaş çenli (n =25)		Deňşdirme topary (n = 20)	
	Abs	%	Abs	%	Abs	%
Boýunyň ösüşiniň yza galmagy	15	60	12	48	3	15
Agram/ýaş ýetmezçiligi	13	52	15	60	2	10
Agram/boý ýetmezçiligi	17	68	14	56	4	20
Newrologik näsazlyklar	19	76	11	44	5	25
Tutgaýlar we tutgaýa taýýarlyklar	5	20	2	8	-	-
Myşsa gowşaklygy	13	52	6	44	1	5
Tiz ýadawlyk	12	48	18	72	3	15

Tablisadan görnüşi ýaly, esasy topardaky çagalaryň boýunyň ösüşden yza galmagy deňşdirme topardaky çagalara garanda 9 esse, agram boýunça 14 esse, agram/boý boýunça 7 esseden köp, bu yza galmalar 1-3 ýaş aralykdaky çagalarda has hem áydyň ýüze çykdy.

Barlag geçirilen çagalaryň arasynda MNU-nyň zeperlenmeleri barlag toparynyň çagalarynyň aglaba bölegini (52%) tutdy. Şolardan bir epikriz möhletde

– 26% çaga yza galdy, iki möhletde – 52%, üç möhletde – 26% çaga. Ol çagalaryň anamnezlerinden 50%-inde MNU-nyň perinatal zeperlenmeleri, 14%-inde rezidual merkezi zeperlenmeler, 36%-inde miotoniki sindromy, 24%-inde gipotoniki sindrom, 16%-inde astenonewrotiki sindrom, 18%-inde bolsa giperkinetiki sindromy görnüşinde ýüze çykýar. Örän seýrek ýagdaýda, ýagny 6%-inde bolsa gepleýiş taýdan yza galmaklyk gözegçilik edildi. Wegetowisseral sindromyň disfunksiýalary hökmünde bolsa, şu kliniki alamatlar, ýagny köp derlemeklik - 22%, gorkaklyk - 14%, birahatlyk - 10%, ukusynyň bozulmaklygy - 28% ýygylykda ýüze çykdy (1-nji surat).

Gaharjaňlyk, biynjalyklyk, ukynyň bozulmasy, biperwaýlyk we wagtal-wagtal tutgaýlaryň bolmagy esasy toparyň çagalarynyň her ikinjisinde gözegçilik edildi, şol bir wagtda deňeşdirme toparynda bolsa bu ýagdaý her 5-nji çagada ýüze çykaryldy.

1-nji surat. Barlag geçirilen çagalaryň arasynda MNU-nyň zeperlenmeleri

Psihomotor ösüş taýdan yza galmaklyk 75% ýagdaýda çagalaryň emosional gurşawynda we oýun hereketlerinde ýüze çykaryldy, ýagny bu çagalar özüniň passiwligi, daş-töweregine gyzyklanmasynyň azlygy, oýunlary oýnamaýanlygy bilen beýleki çagalardan tapawutlandylar. NSG görkezmesi boýunça esasy topardan 32 çaga, deňeşdirme toparyndan bolsa 9 çaga geçirildi. Esasy toparyň çagalarynyň arasynda gipertenziýanyň ultrases alamatlary deňeşdirme topara garanda 5 esse, arteriýalaryň spazmlary 7 esse, gan akymynyň agyrlaşanlygy bolsa 3 esse köp duş geldi.

Netije. Dowamly içgeçmeli kiçi ýaşly çagalarda fiziki ösüşiniň ýetmezçiligi - ýagny distrofiýanyň gipotrofiýa görnüşiniň I – III derejeleri 32 çagada (64%), ýaşyna görä boýunyň ýetmezçiligi 27 çagada (54%) we nerw-psihiki ösüşiniň yza galmagy bolsa 26 çagada (52%) ýüze çykarlydy.

EDEBIÝAT

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanda saglygy goraýşy ösdürmegiň ylmy esaslary“, А.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2007. – 96 s.

2. *Зюзева Н.А.* Комплексная оценка состояния здоровья и обеспеченность витамином D детей раннего возраста. Дисс... к.м.н. - Екатеринбург, 2018.- 154 с.

3. *Корниенко Е.А.* Дифференциальный диагноз хронической диареи у детей // "Эффективная фармакотерапия. Гастроэнтерология"- 2011.- №1.– С.36-43

4. *Куттыкужанова Г.Г., Баешева Д.А., Эфендиев И.М. и др.* Клинический протокол диагностики и лечения диареи у детей. Затяжная диарея.– Астана, 2015. - 25 с.

5. *Самороднова Е. А., Сулейманова З. Я.* Белково-энергетическая недостаточность у детей раннего возраста // Сборник тезисов XX конгресса педиатров России с международным участием «Актуальные проблемы педиатрии». Москва, 16–18 февраля 2018 г.- М.: 2018.- С. 28

6. *Стоян М.В.* Клинико-anamнестическая и антропометрическая характеристика детей в активном периоде целиакии. Автореферат дисс...к.м.н.- Ставрополь, 2015. - 23 с.

CLINICAL SYMPTOMS AND RISK FACTORS FOR DEVELOPMENTAL DISORDERS IN CHILDREN WITH CHRONIC DIARRHEA

D. Shamamedova

Chronic diarrheal diseases cause profound metabolic disorders and cause changes not only in the digestive system but also in other systems. Study of the effects of chronic diarrhea on the development of children.

For the purpose of testing, 50 children between the ages of 1 and 6 who suffered from diarrhea 3 and more times per day during a period of more than two weeks were included in the first, i.e., main (test) group, and 20 children of that age with no diarrhea were included in the comparison (control) group.

In young children, chronic diarrhea was observed in combination with delay in physical (i.e., I - III degree hypotrophy form of dystrophy) in 32 children (64%), growth delay depending on age in 27 children (54%), as well as neuropsychic development in 26 children (52%).

ФАКТОРЫ РИСКА И КЛИНИЧЕСКИЕ ПРОЯВЛЕНИЯ НАРУШЕНИЙ РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ С ДЛИТЕЛЬНОЙ ДИАРЕЕЙ

Д. Шамамедова

Длительная диарея может привести к серьезным нарушениям обмена веществ и вызывать изменения не только в органах пищеварительной системы, но и в других системах.

Цель исследования изучить влияние хронической диареи на развитие детей.

В исследование входили 50 детей в возрасте от 1 до 6 лет, страдающих диареей продолжительностью более двух недель, которые составили основную группу. В контрольную группу вошли 20 практически здоровых детей аналогичного возраста. В обеих группах оценено физическое и психомоторное развитие детей.

В результате исследования выявлено, что у детей основной группы отмечалось отставание как в физическом, так и в умственном развитии - дистрофия по типу гипотрофии I–III степени у 32 детей (64%), отставание в росте у 27 детей (54%), неврологические же изменения отмечались у 26 детей (52%) основной группы.

MAZMUNY

Amanowa J. Ýatgydan daşky göwrelilik sebäpli operasiýa bolan zenanlarda dikeldiş işleri (reabilitasiýa)	5
Annamow G. Türgenlerde çigniň çykygynyň operatiw bejergisiniň innowasion usuly.....	10
Anna owa A. Türgenleriň gorag-uýgunlaşma mümkinçilikleri.....	16
Berdimyradowa A. Erkin göreş bilen meşgullanýan türgenleriň periferiki ganynda ýüze çykýan üýtgeşmeler	21
Halymow H. Anorektal kemislikli çagalarda tapgyrlyýyn bejerginiň ähmiýeti	26
Mämmedowa A. Ýaş we orta ýaşly näsaglarda miokardyň infarkty bilen utgaşykly arterial gipertoniýanyň geçiş aýratynlyklary	30
Mämmetgurbanowa A. Aseptiki sowuklamanyň plasantanyň gistomorfologiýasyna täsiri	36
Nazarowa M. Buýan (<i>Glicyrrhiza glabra L.</i>) köküniň mineral düzümi we ekologiýa taýdan arassalygy.....	40
Rzaýew D. Dowamly ortaky otitleriň ýerli gaýra üzülmeleriniň etiologik we barlag aýratynlyklaryna seljerme.....	45
Şamamedowa D. Dowamly diareýaly çagalaryň ösüşindäki bozulmalaryň kliniki alamatlary we howp faktorlary	51

CONTENTS

Amanova J. Rehabilitation for women who undergone surgery due to anectopic pregnancy	8
Annamov G. An innovative surgical treatment for habitual shoulder dislocation in athletes.....	14
Annashova A. Protective and adaptive capabilities of athletes	19
Berdimuradova A. Changes in peripheral blood of athletes, who engaging in freestyle wrestling	24
Halymov H. Staging treatment of anorectal malformations in children	29
Mamedova A. Features of the course of myocardial infarction combined with arterial hypertension in young and middle-aged patients	34
Mammetgurbanova A. Histomorphological changes of placenta at aseptic inflammation	39
Nazarova M. The mineral ingredients of the licorice root and its ecological purity	43
Rzayev D. Analyzis of etiological and research peculiarities of local complications of the chronic otitis	49
Shamamedova D. Clinical symptoms and risk factors for developmental disorders in children with chronic diarrhea	54

СОДЕРЖАНИЕ

Аманова Дж. Реабилитация у женщин, перенёвших операцию в связи с внематочной беременностью	9
Аннамов Г. Инновационное оперативное лечение привычного вывиха плеча у спортсменов	15
Аннашова А. Защитно-приспособительные возможности спортсменов	20
Бердимурадова А. Изменения, возникающие в периферической крови у спортсменов, занимающихся вольной борьбой.....	24
Халымов Х. Значение этапного лечения анарктальных пороков у детей	29
Мамедова А. Особенности течения инфаркта миокарда, сочетанной с артериальной гипертонией у больных молодого и среднего возраста	34
Мамметгурбанова А. Гистоморфологические изменения плаценты при асептическом воспалении	39
. Минеральный состав и экологическая чистота солодкового (<i>Glycyrrhiza glabra L.</i>) корня	43
Рзаев Д. Анализ этиологических и исследовательских особенностей местных осложнений хронических средних отитов	50
Шамамедова Д. Факторы риска и клинические проявления нарушений развития детей с длительной диареей	54